

19760

19761

19762

of li pce σ to nile σ

to p l nile of σ

h n i z u e p g e e t

u e t o n p e e y h p z u e p e e f p t

I - II - III

329-14

4-83

14696

15 JAN 2010

Արտուր Եղեյ

Արամյան Լուսին

Պարսկաստանի Հանրապետություն
Գյումրի քաղաք

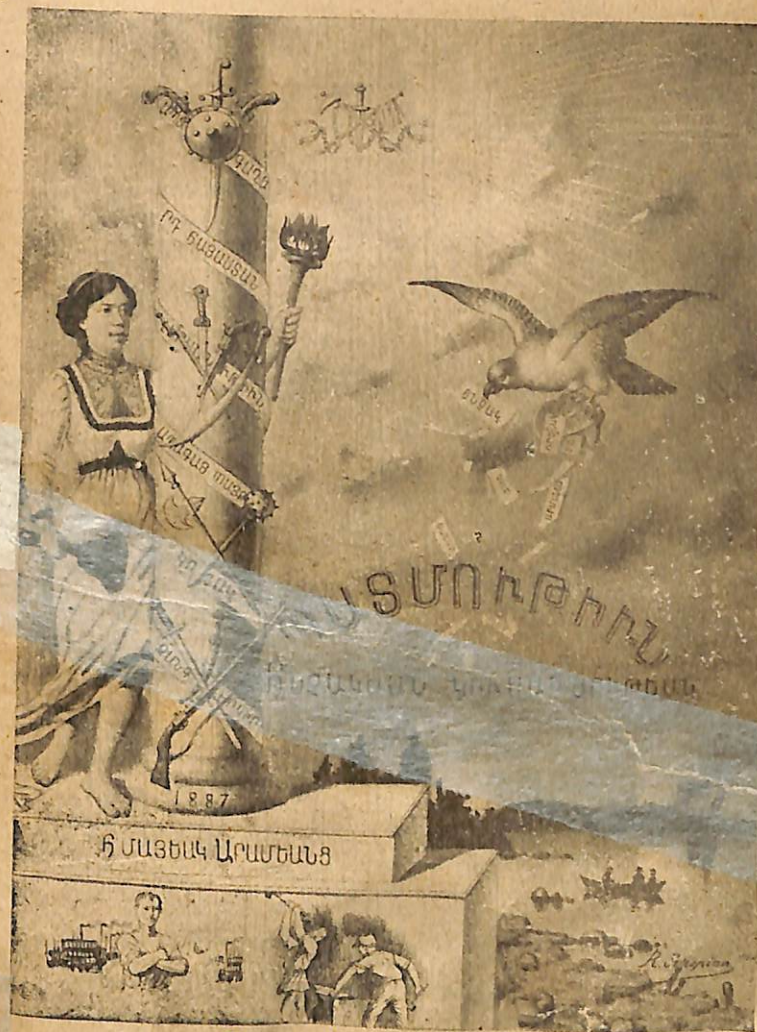
Հասցե՝ Ա. Բ. Գ.

Հ. Կոմիտաս 1918թ.

1918

329 14
U-23
Հ. ԱՅՄԱՆՅԱՆ
ԵՐԿՈՒՆՔԸ
05 FEB 2007

ԵՐԿՈՒՆՔԸ

Կ. ԿՆԼԿ 1918 թ.

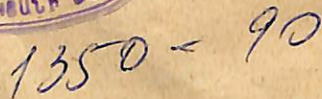

ՅՈՒՇԱՐՁԱՆ

Ամսօրաց յիշատակին խնկելի նա-
հատակաց որոնք սիրայօժար ողջա-
կիզուեցան բազմատանջ Հայրենիքի
Փրկութեան սեղանին վրայ

ፎ ሶ ሃ ስ ሱ ሱ ፀ ሀ ቆ

Պատկերներ հայ լեդափոխական գործիչներու եւ անցքերու:

Անիծեալ ըլլայ գեհե՛նական Ոյժը՝ Խաւարին, որ ղիւային յղաց-

մամբ դահիճն հանդիսացաւ Հայութեան Միտքին, ստեղծագործող Կենսունակութեան, արիւնարբու Գազանի պէս յոշոտելով նոյնիսկ կեանքը Գաղափարի հոյակապ Ախոյաններուն:

Քանդումի, Աւերումի եւ Սպաննութեան մողոքը վերջին չորս տարիներու իր սխրագործութեամբ յուսաց խուսափիլ իր անիծապարտ գոյութեան սպառնացող Քաղաքակրթութեան վճիռէն:

Եւ սակայն անողոր պատմութիւնը չուշացուց հաշուեյարդարութեան ժամը, աշխարհի անեղ դատաստանը, որուն առջեւ ամօթահար ու գլխիկոր կեցած է այսօր Չարիքը իր մերկութեամբ՝ հանդէպ աստուածային Արդարութեան, որ կը գոչէ, «Որոց Բարիս գործեալ իցի թէի Յարութիւն Կենաց եւ որոց զջար արարեալ ի Յարութիւն Դասաստանաց»:

Սոյն աշխատութիւնը, ուրեմն, մէկ կմախքն է ծրագրեալ ընդարձակ գործին, որուն կ'ակնարկէի քիչ վերը, թուցիկ ամփոփոյքը, աւանդ, սոսկ յիշողութեան ապաւինելով, որուն նիւթական արգելքներն ալ միանալով՝ ալ աւելի կը սահմանափակեն անոր ծաւալը:

Խղճի պարտք մ'էր միանգամայն, իբր ականատես վկայ, պատկերացնել վերջին օրերը այն պաշտելի Նահատակներուն, որոնք Պոլսոյ Պատերազմական Ատեանին կողմէ դատուելով, կախաղանի դատապարտուեցան 1915 Յունիս 2ին:

Գրքիս վերջին մասերն ամբողջովին յատկացուցած եմ Հնչակեաններու դատին, որ Հայ Մարտիրոսագրութեան ահաւոր մէկ դրուագը կը կազմէ:

Կը ցաւիմ որ այսօր տակաւին իմիճակի չեմ բոլոր Նահատակներուն պատկերներն ու կենսագրութիւններն ալ տալ, յոյս ունիմ թէ յառաջիկային կարող պիտի ըլլամ մասնաւոր հատորի մը մէջ ամփոփել զանոնք: Ասով հանդերձ, ինչ որ պատմուած է այս գրքին մէջ՝ Հնչակեաններու հետապնդութեան, ձերբակալման, հարցաքննութեան եւ դատաւարութեան մասին, հիմնուած է վաւերական եւ անժխտելի փաստերու վրայ եւ հետեւաբար կրնայ օգտակար ծառայութիւն մը մատուցանել ազգին պաշտօնական մարմիններուն, ուղղակի եւ ճակատաբաց ամբաստանելու համար Թալէաթ փաշայի արիւնուշտ զահլիճը: Անպայման վստահելի տօնական մըն է ասիկա, որ միանալոր բազմաթիւ ուրիշ ամբաստանագրերու, ձեռնհաս ատեանին միջոց եւ հնարաւորութիւն պիտի տայ դատապարտութեան սիւնին բեւեռելու հայաստան Ռէժիմը իր Ոճրագործներով: Այդ իսկ պիտի ըլլայ մեր վարձատրութիւնը:

20 Նոյեմբեր 1918
Կ. Պոլիս

ՀՄԱՅԵԱԿ ԱՐԱՄԵԱՆՅ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՆԵՐԸ

Ձի թէպէտ եւ եմք ածու փոքր, եւ թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, եւ զօրութեամբ տկար եւ ընդ այլ լով յով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ, սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ եւ ի մերում աշխարհիս, եւ արժանի գրոց յիշատակի:

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻ

Դարեր չարունակ երազ մը ունեցանք՝ տէրն ըլլալ մեր ձակատագրին, պահպանել մեր պատմական անհատականութիւնը եւ ազդերու դերդաստանին մէջ դրաւել մեր տեղը:

Չուրկ քաղաքական ինքնուրոյն կեանքէ, դուրկ էինք նաեւ մարդուն բնական իրաւունքներէն: Կեանքի, պատուի եւ ստացուածքի ապահովութիւնը մեր ազգային ձգտումներուն Ալֆան ու Օմեղան կազմեց: Բայց աշխարհի հօրինները զլացան մեզ մարդավայել կեանքի իրաւունքը:

Մեր դարաւոր ողբն ու աղերսը քաղաքակրթ Ներսիսայի չ'ահախնդիր նկատումներուն բաղիւնելով անարձագանք մնացին: Լացինք չարունակ ու մեր արցունքներուն ծովը չողիացաւ աշխարհի հեղեանքին առջեւ: Բաղմաթիւ սերունդներ, մերկացած առնական կորովէ, ընդքար լողացին բռնապետներու դահոյքին առջեւ, անոնցմէ զթութիւն յուսալով, եւ միշտ յուսախափ եղան: Ոչ ոք կարեկցեցաւ մեզ եւ ամէն ոք ուզեց մեր տկարութիւնը ծառայեցնել իր շահերուն:

Ու եկաւ ժամանակ մը, երբ մարդիկ ուրացան մեր փառաւոր անցեալն անդամ:

Քարտէզներու վրայէ Հայաստան անունը սրբուեցաւ եւ Հայը նկատուեցաւ բարբարոսներէ սերած զանգուած մը, որ դատապարտուած է յաւիտեան մնալու իրաւազուրկ, ստրուկ, ծառայ իր տէրերուն:

Դար մը եւս եւ մենք իսպառ պիտի դատապարտուէինք անէացման, իհնչպէս անէացած էին երբեմնի մեր բնակակից ազգութիւններէն չառերր որոնք այսօր լոկ բանասէրներու նիւթ կը հայթաղթեն:

Հայ գրականութիւնը իրը գլխաւոր սատար ազգային գիտակցութեան արթնացման, անցեալ դարուն մտնելով իր դարգացման փուլին մէջ՝ վերջ գրաւ մեր դարաւոր թմբիրին, հրահրեց ու արծարծեց հայութեան սրտին մէջ հայրենասիրութեան սրբազան հուրը։ Ստեփանոս Նաղարեանց, Միքայէլ Նալպանտեան, Խաչատուր Աբովեան, Ալիշան, Խրիմեան, և իրենց ժամանակակից հայ մտքի մշակները ջանացին ազգը մղել դէպի կեանքի նոր պայմաններ։ Արտնք յաջողեցան միւս կողմէ հաստատուն կամուրջ մը ձգել մեր ու եւրոպական ազգերուն միջև, պատկերացնելով անոնց առջև հայր՝ իր ծագումով, պատմութիւնով, կրօնով, մատենագրութիւնով և այլն բոլոր տարրերով, որոնք ժողովրդի մը կենսունակութեան ապացոյցն ու երաշխիքը կրկնողն են։

Տասն իններորդ դարը արեւելքի կարգ մը ժողովուրդներուն պէս մեր ազգին ալ վերածնունդի դարը եղաւ։

Յարգանք մեր մտքի մեծ Ռահվիրաներուն, որոնք ընդարձակ ասպարէզ հարթեցին իրենց յաջորդող սերունդին ալ աւելի որոշ սահմաններու մէջ ընդգրկելու ազգային վերակենդանութեան տեսլականը։

Բարոյապէս փրկուածէր հայութիւնը։

Ռաֆֆիներով, Պատկանեաններով, Պէշիկթաշլեաններով ու Օտեաններով արտայայտող հայութիւնը ոչ միայն օրըստօրէ կը շեշտէր իր գոյութեան իրաւունքը, այլև կ'ողևորուէր լաւագոյն Ապագայով մը երբ վասպուրականցի զեղջուկը կարող պիտի բլլար արտասանել նոր «Հայր մերը»։

Հայր մեր երկնաւոր, սուրբ, ըլլայ քո անուն,

Հայուն երկրաւոր տուր արքայութիւն,

Ամեն բանի մէջ քու կամք թող ըլլայ,

Միայն թէ հայը լուծի տակ չի լայ։

Բ'չ չոր, ո'չ կակուղ հացըդ մենք կուգենք,

Միայն տուր ամէն հայու ձեռքը զէնք։

Չենք խնդրեր թողնել մեր անծանց պարտքը,

Թէք վերցուր թիւրքի խայտառակ հարկը.

Գլորէ՛ մեզ, Աստուած, մարտի փորձութեան,

Որ շուտ սգատուի ազգը քո Հայկեան...

Հայաստանի միմիայն երկնակամորին վրայ չողաց Ազգային Ինքնորոշման Փայլակը, որուն խոյուն պիտի յաջորդէին տարերային Ռոտման ձայները, ընդունակ արթնցնելու ամենէն աւելի ընդարձակած

սրտերն անգամ։ Հայրենասիրութեան օրհներգը ա՛յլևս չ'պիտի կառչէր թղթին։ Զսպուած բողոքի զգացումը կը պոսթիկար բռնաւորներու երեսն իւրեր։ Հալածական ժողովուրդը հրաժեշտ կուտար անիմաստ ու անպտուղ ազնւորներուն և իր բաղայայտ Պահանջներով սպառնաղին կը գցուէր դահիճներուն դէմ։ Երէկի գլխիկոր ու ամեն անիրաւութեան համակերպող Բայան՝ իրը կազմակերպուած Ազգ՝ Ս. Սթէֆանոսի և Պէրլինի դաշնագրութիւններով միջազգային դիւանագիտութեան կը թելադրէր իր բանաձեւուած սրահանջները։

Ներսէս Վարժապետեան Պատրիարքին ձեռնարկը ամեն պարագայի տակ է և պիտի մնայ քաղաքական լուրջ քայլ մը, որքան ալ իր համբակ քննադատները ձգնին նուազեցնել անոր սկսած գործին արժէքը։

Հայաստանի բարենորոգմանց խնդիրը Դամոկլեան Սուրի մը պէս միշտ կախուած մնաց արիւնարբու Համիաներուն գլխուն վերև։ Ու եթէ բռնաւորը զիտցաւ օգտուիլ Մեծ Պետութեանց հակամարտութենէն ու յարունակեց իր աւանդական քաղաքականութիւնը, Հայ ժողովուրդն ալ իր կարգին զիտցաւ զէն ի ձեռին ծառանալ գեղեցիկան րէժիմին դէմ։ Տաճկա-Հայաստանի մէկ ծայրէն միւսը վերածուեցաւ, իրա՛ւ է, անարկու սպանդանոցի մը, սակայն ամեն Հայ անմուռնջ չ'մօտեցաւ դահիճներու եաքաղանին։ Հոս հոն սկսան կազմուիլ ու երեւան գալ ասպատակային խմբակներ, որոնք ընդմիջումի կայծերը սրսկեցին Հա՛մ երդիքէն ներս։ Դիմա՛սեան վարդապետ մը երիզայի կողմերը, Յակոբ Իշգալացեան մը Կարնոյ չուրջ, Փորթուղալեան մը և անմահն ժիրայր (Մարտիրոս Պօյաճեան) Փոքր Հայքի սրտին վրայ, Նաթանեան մը Զորորդ Հայքի ստամանին մէջ, ուրիշներ ՚ի կիլիկիա... մէկ խօսքով հայաբնակ բոլոր դաւաններուն մէջ ծնունդ կը տրուի նոր խմբումի մը, օրհնեալ սա՛ղմը ծագելիք ՀԱՅ ԶԵՂԱԽՈՒՍՈՒԹԵԱՆ։

Արտասահմանի մէջ ալ վառվառն ու գործօն երիտասարդութիւն մը, սնած եւրոպական մտքերով ու կարմիր աւանդութիւններով, կը մօտենան իրար, գիտական հիմերու վրայ կ'ուսումնասիրեն Հայաստանի չուրջ ստեղծուած քաղաքական ու տնտեսական պայմանները։ Հանգամանօրէն կը լուսարանուի Հայկական խնդիրը և միաձառու բաղձանք կը յայտնուի խմբումի մի միմիկի հայութեան ցան ու ցրիւ ուժերը, որոշ ուղղութիւն տալ անոնց գործունէութեան, որ պիտի ձգտէր զէնի մի թանձրացեալ նպատակ։

Ահա այս գաղափարին նուիրական ծնունդն հանդիսացաւ, 1887ին,

Հայ Յեղափոխական Հնչակեան Կուսակցութիւնը, իրեն օրկան ունենալով
Հնչակ թերթը, խմբագրութեամբ Աւետիս Նազարեէկի (Լեւոնց) :

Նազարեէկի թե ու թիկուք կը հանդիսանան Հմայակ Խուչպու-
լեան, Ռուբէն Խանազատ, Շմառն (Գարրիէլ Գաֆեան), Պետրոս Մա-
րիմեան, Ռուբէն Պէրպէրեան և խումբ մը համալսարանական ուսա-
նողներ :

Հնչակեան Կուսակցութիւնը Պոլսոյ մէջ խոր արժաններ կարձակէ,
կարեւոր դործիչներն էին Մուրատ, Արամ Ալըքպաշեան, Միհրան Տա-
մասեան, Յարութիւն Շանկիւլեան, Գրիգոր Ամպարձեան, Նազարէթ
Լուսիկեան, Կարապետ Թուր-Սարգիսեան (Աղասի), Արշակ Հայկունի,
Տօքթ. Թիրեաքեան, Մարգար Մոմճեան, Զէյթունցի Յարութիւն Չա-
քըրեան, Տիվրիկցի Յակոբ Արապեան, Գրիգոր Գրլըճեան(*) նոյնինք
Խրիմեան Պատրիարք ձեռքի տակէ ամեն օժանդակութիւն կընծայէ
Հնչակեաններուն, որոնց գաղափարները մուտ կը դործէին նոյնպէս
ազգասէր հայուհիներու շրջանակին մէջ :

Պոլիս կազմակերպական կեդրոն մը կը դառնայ և ասկէ է որ հե-
տզնետէ գաւառի խորերը կը տարածուին ժամանակին ամենէն աւելի
կարող ու անձնուէր մտաւորականները : Հայ յեղափոխութեան գաղա-
փարական բարձրութիւնը պայծառօրէն կ'արտացոլայ գիտակից անձ-
նագոյնութեան մէջ Հերոսներու անվերջ շարանին, որ ցայն վայր հա-
յութեան անձանթ ընկերակալական սկզբունքներուն ալ առաքեալը կը
դառնայ :

Խանդավառութիւնն ընդհանուր է. Պոլսոյ օրինակին կը հետեւին
Մայր Հայրենիքի գրեթէ բոլոր գաւառները, ինչպէս Թուրքիոյ՝ այդ
պէս և Ռուսիոյ ու Պարսկաստանի փոքր ի շատէ հայաբնակ տեղերը,
ուր կրկնու երիտասարդութիւնը գունդագունդ կը զինուորագրուի
Հնչակեան դրօշին :

Կուսակցութեան նշանաբանն է սպառազինել հայութիւնը, պատեն
առթիւ ապստամբելու և բռնակալին լուծը թօթափելու համար :

Պաշտօնական քայլերը վճիռ կը ցոյցնէ կուսակցութեան պատ-
կերը :

Ահա այդ հողեշունչ մեղեդին :

Հեռաւոր երկիր նստած դու նժդեհ,
Հայրենեաց բաղդին մօտուստ եւ տեղեակ.
Քարոզ քաջարի նոյր սկզբանց վեհ,
Յեղափոխութեան ծայնատու, ՀՆՁԱԿ:
Նոր գաղափարի քո ցանած սերման

(*) Եղբայրը գրափառու Յովհաննէս Գրլըճեանն է :

ՀՆՁԱԿ

Tempo di Marcia

Ազնիւ պտուղներ հասունեան արագ,
Կարին եւ Պոլիս որոտման նման
Անդրանիկ շարժմունք ծնան քեւ, ՀՆՁԱԿ:
Չար բռնակալը հայոց կեղեքիչ
Վախէն պահուեցաւ ոսկի գահին տակ.
Խուլ Եւրոպայի թնդաց մէն դահլիճ,
Հայը ցնցուեցաւ, կարմրեցաւ ՀՆՁԱԿ:
Այսօր քո սերմանց նոր պտուղը ահա
Հասած կարմրին արեան նմանակ.
Կենաց եւ մահու սուրբ ժամ մերժենայ,
Կարմիր հրաւերիդ ակն ունինք, ՀՆՁԱԿ:
Կոչնակդ հնչեցո՛ւր հնչեցո՛ւր արեկ,
Թող հայք ոտք ելլեն ծագէ մինչեւ ծագ,
Փշրի ժանտ շղթան, ծագի նոր արեգ,
«Ազատ ենք» հնչէ՛, ոսկեզօծ ՀՆՁԱԿ:

ՅՆՑՈՒՄՆԵՐ

Հնչակեան օրկանն ու հրատարակութիւնները օրը օրին արձագանգը եղան դրուած աշխատութեան, ուժգին բրօպականդ մղելով և դէպի կենդանի դործ առաջնորդելով ժամէ ժամ օտուարացող մարտիկները: Կառավարական պաշտօնէից ու հարկահաւաքներուն անսանձ արարքները, համատարած ճնշումներն ու հարստահարութիւնները փոխանակ կասեցնելու յեղափոխութեան թափը, ընդհակառակը նորանոր առիթներ կընծայէին հայութեան ճշարտ իր կսկիծը, պոռթկալու իր զփռնութիւնը տիրող կարգերուն դէմ, որոնց հանդուրժել չէր ուզեր այլևս: Եւ Հնչակեան կուսակցութիւնը, որ մեր ազգին քաղաքական կեանքին զարկերակը կը կազմէր, առատօրէն կը ներարկէր մեր մէջ իյուովքին աւիւնը, իր դրօշը կը դնէր հայութեան բոլոր շարժումներուն վրայ, պահպան հրեշտակի պէս կը հովանաւորէր ամեն մի արտայայտութիւն Ազատութեան նպատակին շուրջ: Հայ ազգին ուէ խաւը զերծ չէր անոր բարերար ազդեցութենէն, որովհետեւ Հնչակեան անունը նուիրական հմայքով մը սղողած էր մեր լոյսնորակ միջավայրը: Հայ մտաւորականը, Արփիարներէ, Բալախաններէ, Զօպանեաններէ սկսեալ մինչև յետին ուսանողը՝ Հնչակեան բարձր գաղափարներէն կստանային իրենց հոգիին անունը: Հայ մշակը, գործաւորը, արհեստաւորը Հնչակեան խաչաններուն իրականացման մէջ միայն կը տեսնէին իրենց երջանկութիւնը, իրենց կեանքին բարօրութիւնը: Հայ կտրիճը յուզիչ նախանձախնդրութեամբ կուզէր զոհուողներուն մէջ առաջնութիւնը խել ամեն անգամ որ վտանգաւոր ձեռնարկ մը ծրագրուէր Հնչակեան վարիչներու կողմէ: Եւ անոնց ղեկավարներ խնդրութեամբ կը ձգտէին դէպի մահ, դէպի կախաղան, միշտ սուղի ծախելով իրենց արեան կոհակները:

Հայ վաճառականը, ցանցառ բացառութիւնով, կը հոգար կուսակցութեան նիւթական պէտքերը, հաստատապէս համոզուած ըլլալով թէ Հնչակեաններու յաղթանակով ամեն բանէ առաջ անապահովութիւնն էր օր պիտի պարտուէր, իր ձեռնարկներուն խոչընդոտը պիտի վերնար:

Հայ հոգեւորականութիւնն ալ, յանձին Օրմանեանի, Նզնիկի, Մկրտիչ Վեհապետեանի, Ներսէս Դանիէլեանի, Գէորգ Ասլանեանի,

Եղմիրլեանի և այլ բաղժաթիւ կորովի ու ժողովրդանուէր հովիւներու, կը խթանէին յեղափոխական լծկանները...

Զօրակոչը ընդհանուր էր, հայութիւնն համայն կը պատասխանէր սրբազան մարտահրաւերին, Հինգերորդ Դարը կը վերադառնար և նորանոր Աւարայրներ ասպարէզ կը կարդային նուիրական զոհերուն: 1890 Յունիս 8ին տեղի կունենայ Կարնոյ անդրանիկ զինեալ Յոյցը զեկավարութեամբ անմահ Կերեկցեանի, Աստարճեանի և Նչկեանի: Լեռ ու ձոր կը թնդայ սազմերգին որոտէն:

Չայնը հնչեց Երզնումի հայոց շինեռեկ
Թունդ քունդ երան հայոց արեւ գեկի շաշինեկ:
Հայ գիւղացին դարուց ի վեր սուր, զեկ չի տեսած,
Դաշը քողոց սուր, հրացան քանի-տեղ սուս:
Հայ ձեռուկը ցուպն ի ձեռին շալով խնդրումե
Հայրենիքի ազատութիւն տեսնել ու մեռնիլ:
Հայ սիկիւր սիսպումե անուսնոյն գնալ,
Պատերազմի դաշին վրայ վիճի սալ՝ սսանալ:
Քեկոյճ կեանքը ծանր է քուն Հայ օրհորդին,
Զեկ ի ձեռին սիւր է սալիս հայոց փայտին:
Անմիտքիւն, տունը փակող հայոց խեղճ ազգին,
Հրաժարեցաւ տեղի տուաւ Միտքեան ձայնին:
Լսեց Քիւրսն ու ստեցաւ արիւնը խեղճին,
Զեկ երազեր Հային տեսնել նա այդ վիճակին:
Ուրախացաւ Մայր Հայաստան, երաւ կանգնեցաւ,
Հիկ դարերի սուղ, տառապանք մի ինչ մեղմացաւ:

Ներբողուած միութեան զիծը յեղափոխական կուսակցութիւնն էր, այդ կզգար ազգը, ուստի և իր կրօնով կը դօրացնէ զայն:

Կարնոյ ջոյցին գրեթէ անմիջապէս կը յաջորդէ մէկ ուրիշը, աւսանդամ Սուլթաններու փայթախթին մէջ, դարուն մեծագոյն Ոճրագործին պալատան շուրջ:

1890 Յունիս 25ին, Վարդապետի կիրակին, որ կը զուգադիպէր խալամներու Գուրպան Պայրամին, Գուրգաբուրի Մայր եկեղեցիին մէջ տեղի կունենայ պատկառելի ջոյցը՝ իներկայութեան ժողովրդեան հոծ բաղժաթեան: Պատալագի միջոցին Յ. Ճանկիւլեան առաջ կը սըլանայ և բարձրաձայն կը կարդայ Հնչակեան կեդրոնի խմբագրած բո-

դռնադիրն, ուղղուած կարմիր Սուլթանին և ապա Պատրիարքարան մտնելով ստօլին տակ կը ժլրէ Կայսերական Թուղրան: Օրումն Պատրիարքը՝ Ալեքեան խորէն՝ կարճ ընդգիծութենէ մը յետոյ կստիպուի ուղեկցիլ Հնչակեան թափորին, որ խորին հոգեզմայլութեամբ կը դիմէ դէպի Բորենիին որջը—Երլարդ...:

Ոչ միայն թուրք կառավարութիւնը, այլ Եւրոպական դիւանագիտութիւնը կը ցնցուի այս յարաճուն շարժումներէն և Հայկական խնդիրը վերստին կ'այժմէանայ:

Հայր դադրած էր ոգորմելի «ըսկիւն» մը ըլլալէ, անիկա կարկառուն ապացոյցը կուտար իր քաղաքական հասունութեան:

Նախարարաց խորհուրդը կստիպուի օրակարգ անցնել Հայաստա-

նի բարեկարգութեան հարցը, որ, աւագ, շարունակ մնաց Պապը Ալիի աճաբարներուն ձեռքին մէջ իբր քար գոյթակղութեան, չնորհիւ Եւրոպական քօնսէրին աններդաշնակութեան:

Ասով հանդերձ «կեցցէ՛ Հայաստան» աղաղակներն ելեքտրական հոսանքի մը պէս կը մեկնին նահատակուող կէմ-Ալմաղ Մանակներու և Ղումրիկեաններու հոգիին խորերէն և նորանոր սարսուռներով կը համակեն իրենց յաջորդները...:

* *

Պապը-Ալիի Հնչակեան ցոյցին կը յաջորդեն մի շարք յեղափոխական անցքեր, որոնցմով յեղափոխական կուսակցութիւնն ի յայտ կուգայ իր պատկառելի կազմակերպութեամբ և ամենալայն ժողովրդականութեամբ: Սպառազէն հրոսակումբեր ահ ու սարսափ կը տարածեն հարսաահարիչներուն վրայ, որոնք մէկը միւսին ետեւէն կահարեկուին և անոնց յաջորդները կը հարկադրուին հաշուի առնել Հայ Յեղափոխութեան ոյժը, չափ դնել իրենց չահատակութեանց: Հայութիւնը աստիճան մը չունչ կաննէ, օրհնելով օրն ու արեւը յաւետանմանալի Արխանաններու, Քիւսիներու, Բ. Զաքարեաններու, Յ. Թումայեաններու, Ժիրայրներու, Չելլօներու, Դանիէլ Չավուշ-

ՅԱՆՈՒ ԻԶԳԱՆՅԵԱՆ

ներու, Քէչիչեան-Պատուելիներու, Ռշտունիներու և այլ անձնուրացներու...:

Հետեւեալ ներրողականը ճշտիւ կը պատկերացնէ փայլն ու վեհութիւնը Հնչակեան դրօշին:

ՀԱՅԱԿԵԱՆ ԴՐՈՇԻՆ

Ընդվզումի փոթորկին մէջ փրկարար՝
Կոյս ու խորխտ՝ ո՛վ անդրանիկ դրօշակ,
Սաւառնեցար, տարածուեցար, խոյացար,
Պղծութեան դէմ՝ Գեղեցկութիւն հերարծակ:

Կարմիր բողոք, դո՛ւն, Հայ Յաւին դարսուոր
Խորհրդանշան՝ Իտէալին անապակ,
Դո՛ւ հրաւէր դէպի կռիւն ահաւոր
Ազատութեան, ո՛վ Հնչակեան դրօշակ:

Այրի, խաչուած, որք Հայութեան ոգիէն
Ո՞ր ձեռուըններն ազատարար փրցուցին
Նուիրական քու պաստառդ հրեղէն,
Ի՛նչ խուլ վրէժներ քեզ դարերով ոգեցին...

Ո՞ր ամենի նաւազն արդեօք ազատեց
Նաւաբեկման ճակատագրէն Հայութեան
Խլեակն անմահ, որուն ծայրը բարձրաբերձ՝
Նոր առազաստ՝ պարզուեցար մեր վրան:

Նո՞ր առազաստ, Արեան ծովերն ալեկոծ
Դուն հեզնեցիր, թռար կոհակ առ կոհակ...
Բայց ծածկեցին հորիզոններ մութ աւ գոց
Ազատութեան պայծառ ափերն սպիտակ:

Բռնակալին Զայրոյթին դէմ երբ խիզախ՝
Դուն ցցուեցար, հսկայ Դրզիռ ապստամբ,
Հայր մէկէ՛ն ցնցուեցաւ սրտաբախ
Ու իր հոգին ուռեցաւ նոր զօրութեամբ:

Եւ ամբոխներ, նշմարելով քեզ յանկարծ,
Իրենց տմոյն գլխուն վրայ՝ յաղթական՝
Ստրկական քունէն հագիւ սթափած,
Ծալքերուդ տակ եկան խո՛ւմբ խո՛ւմբ հաւաքուան:

Ժանտ բռնութեան Ոստանին մէջ մոլեկան
Կարմիր բաշդ թոթուեցիր օր մը վսեմ
Անդրանիկ, վեհ հերոսներուն մեր վրան...
Ու սարսեցաւ բռնաւոր Գահը դժխեմ:

Այնուհետեւ, ա՛լ քու խոյանքդ պանծալի
Չը դադրեցաւ երբէք: Ու գոռ սերունդներ
Հայրենիքի կուրծքին վրայ պաշտելի
Պտուղուցին քեզ յաղթական, լեռնէ լեռ:

Մեր Մուրադին ձեռքը քեզի տիրաբար
Տնկեց ըմբոստ Սասնոյ բարձրերը ազատ.
Քեզի համար, նուիրական Գաղափար,
Զոհուեցան շատ հայորդիներ հարազատ:

Բռնութեան խուլ պարիսպներն ալ հեռու,
Մինչեւ յետին տրտում խորշերն հայրենի,
Տեղ չիմաց, ուր քու ծալքերդ ահարկու
Վեհ շարժումի մը չըլային հովանի:

Եւ վերջապէս փա՛ռքն ունեցար եզական՝
Բիրտ բռնութեան բանակին դէմ վիթխարի
Բարձրանալու, ո՛վ դրօշակ Հնչակեան,
Աքանջացումը կապտեցիր աշխարհի:

Դիւցազներու կռուին Վկան եղար դուն,
Ընդվզումին կամաւորներն ջերմեռանդ
Համբուրեցին եւ ուղեգրեց քեզ Զէյթուն, —
Բռնութեան դէմ մեր ժայռէ Յոյսն անվհատ:

Դէպի Կոնստանդնուպոլիս քեզ սեւեռած՝
Պիտի քաշեք, ո՛վ Հնչակեան դրօշակ,
Մինչեւ փլչի Բռնութեան կուրծքը մեռած,
Մինչեւ Սնդուկը եւ կամ մինչեւ Յաղթանակ...

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԸՍՏ ՀԱՅԱԿԵԱՆ ԾՐԱԳՐԻ

Հնչակեան Կուսակցութիւնը Գիտական Ընկերութեան հիմնա-
կան տեսութիւններն որդեգրած և իր ծրագրին մէջ իբրեւ հեռաւոր
նպատակ ներմուծած ըլլալով դրականապէս Տաճկա-Հայաստանի շուրջ
կեդրոնացուցած էր իր ամբողջ գործունէութիւնը:

Հնչակեաններու գերագոյն ձգտումն էր Տաճկա-Հայաստանի ազա-
տագրութենէն յետոյ նոյն վիճակն ստեղծել նաեւ Ռուսա-Հայաստանի
և Պարսկա-Հայաստանի համար:

Հայ բնաշխարհի այս երեք հատուածները օր մը Զուլեյքիոյ նման,

այն է՝ դաշնակցային կաղմով միացնել միմիանց։ Այս էր կուսակցութեան մտաւոր նպատակը, ըստ առաջին ծրագրին, հրատարակուած նախ «Հըն-
չակ» օրկանի առաջին թիւերուն մէջ և ապա մասնաւոր դրքով։

Ուշագրաւ է որ կուսակցութիւնն իր հիմնուած օրէն իսկ քուրֆ ժողովուրդը չէր չլիթեր թուրք պետութեան զազաւա բին հետ : Ահա այս տեսակէտով ալ Հնչակեան կուսակցութիւնը որոշ կերպով կը պահանջէր անջատել հայ ժողովուրդին ու Հայաստանի ճակատագիրը թուրք պետութեան ճակատագրէն : Եւ այս պահանջը կը սլառճառարանուէր այն ստորագիւլներով , որոնք թուրք իրականութեան մէջ հայ ազգին անկաշկանդ զարգացումն ու հայութեան ընդունակութիւններուն զտագործումն անհնար կը դարձնէին : Ըստ Հնչակեան ծրագրի՝ ցորչափ հաշարնակ երկրամասերու միթնոլորտը կը թունաւորուէր թուրք պետութեան աւերիչ ապականութեամբ , անկարելի էր քաղաքական և տնտե-

սական յառաջդիմութիւն երեւակայել ու հետեւորար ընկերվարական
գաղափարներն ալ կը մնային զուրկ արդասարեւող գետնէ :

Հայաստանի ազատութիւնը Հնչակեաններու տեսակէտով իբր միջոց պիտի ծառայէր հայ ժողովուրդին՝ քաղաքական իշխանութեան դեկլէմաք բերելով ձգտելու դէպի ընկերվարական իրաւակարգ։

Այս էր Հայաստանի կազմութեան հիմնական գաղափարին առանցքը ,

որուն չուրջը կը դառնային ստեղծուելիք նոր կարգերուն մանրամասնութիւնները :

Հնչակեան ծրագրով ստեղծուելիք Հայաստանին մէջ Հայ, Թուրք, Քիւրա, Ասորի, Եգիպտի և բնակակից ամէն ժողովուրդ ՀԱՒԱՍՍՐ իրաւունքով ու պարտականութեամբ օժտուած պիտի ըլլար և՛ անխտիր մասնակցելով երկրին բոլոր գործերուն՝ լիուրի պիտի օգտուէր անոր բարեփոխելէն :

«Թուրքիան Թուրքերուն» տարածերմ, չօլէն նշանաբանին կը հա-
կադրուէր «Հայաստանը բոլոր հայաստանցիներուն» ռամկալարական տեսա-
կէտը, համաժողովրդական միահնձանութեան սկզբունքին վրայ կերտուած
հոյակապ կազմակերպութիւն մը, ուր զոյլութիւն պիտի չունենային
տիրապետող և տիրուող տարրեր, նախամիծար և ստորագաս ժողո-
վուրդներ: Մէկ խօսքով Հնչակեաններու Հայատտանը գործվալից մայր
մը պիտի ըլլար և իր ծոցին մէջ պատսպարուած բոլոր ժողովուրդները,
առանց ցեղի, կրօնի, սեռի և դասակարգի խտրութեան, պիտի ըլլային
փառապանծ Մօր հարազատ զաւակները:

Ահա այս խոհարար, այս չքնաղ հեռապատկերով արբշխող, անողորմ պայքարի ասպարեզ կ'իջնէր Հնչակեանութիւնը և անոր կը հետեւէին միւս կուսակցութիւնները, Աւելի քան քսան տարի այս զաղափարը տիրականօրէն իշխեց հայ մտքին, սրտին ու զգացումներուն վրայ: Կարինէն Պոլիս, Վասպուրականէն Սեւեկիւ, Սասունէն Զէյթուն և միով բանիւ ամէն ուր որ հայութիւնը կը շնչէր, զրչի և սուսերի գործնական բռնաբանար ծաւալեցաւ, կտկճալի աւերածութեանց առընթեր հայ ցեղին պատմութեան նորագոյն տիւնակներուն վրայ քանդակելով աշխարհի հիացումը, բռնապետութեան սարսափը և միջազգային զիւանադիտութեան չմտրանքը...

Շահախնդիր Եւրոպական պետութեանց մրցակցութիւնը, դժբաղդաբար, հնարաւորութիւն տուաւ Համիտեան ճիւղադային բռնապետութեան անպատիժ կերպով իրագործելու իր հայաջինջ ծրագիրը, որ ալ աւելի նուիրագործուեցաւ Գեւման և Թուրք եղբայրակցութեամբ։ Յիշենք այս ատիւ պատմական անցք մը, որ ցայտուն կերպով կը յատկանշէ մեր ազգին դժբաղտութեան հիմնաքարը։ 1897ին, երբ Վանի մէջ հայ ժողովուրդը սրախողկոյ կըլլար, հոս Պոլսոյ մէջ Վիլհելմ և Համիտ Բ. սիրազեղ համբոյրներով կը նշխանային։ Այս երկու բորենիները Մէրախիմ քէօյկին մէջ կը վճռէին բաղդը այն Հայաստանին, ուր օր մը մեր գոյութեան հետքը պիտի ջնջուէր, ի հեճուկս քսաներորդ դարու քաղաքակրթութեան։

ԾՐԱԳՐԻՆ ԷԱԿԱՆ ՄԱՍԵՐԸ^(*)

Մարդկութեան ստուար մեծամասնութիւնը կազմող՝ աշխատաւոր, դասակարգը, որ այժմն ենթակայ է կապիտալիստ, սեպհականատէր և իշխող փոքրաթիւ դասակարգին, իր կաշառեալ ազատագրութիւնը (emancipation) կունենայ միմիայն այն ժամանակ, երբ արտադրողները իրենք տէր կը լինին արտադրութեան բոլոր միջոցներուն:

Ազատագրութիւն արտադրող դասակարգի՝ կը նշանակէ ազատագրութիւն ամեն մարդու, առանց զեղի և սեռի խտրութեան, հետեալ բար և՛ քաղաքական ու տնտեսական կատարեալ ազատագրութիւն ամբողջ մարդկութեան:

Ներկայ՝ կապիտալիստ կոչուած քաղաքակիրթ մարդկութեան քաղաքական, հասարակական և տնտեսական պայմաններն իրենց մէջէն բնական կերպով ծնունդ են տուած և յառաջացուցած սեպհականութեան մէկ նոր ձեռք տարբերը, որիմն և պէտքն ու անհրաժեշտութիւնը, — որով արտադրութեան բոլոր միջոցները պիտի պատկանին արտադրող դասակարգին:

Այդ դասակարգը իր պատմական նպատակին հասնելու համար, ամեն քաղաքակիրթ երկիրներու մէջ, պէտք է կազմակերպուի որպէս քաղաքական ինքնաշնչ և ինքնուրոյն կուսակցութիւն և ջանայ իր տրամադրութեան տակ առնել հասարակական, քաղաքական բոլոր միջոցներն ու՝ բոլոր երկիրներու մէջ գտնուող համանման կուսակցութիւններու հետ միանալով՝ ձգտէ յառաջ բերել ընկերային յեղափոխութիւնը:

Այդ յեղափոխութեամբ՝ արտադրող դասակարգը, տիրող դասակարգի ձեռքէն քաղաքական և տնտեսական զեկը խլելով, ամբողջապէս կը կեդրոնացնէ իր ձեռքը և վերջ կը դրուի տարբեր դասակարգերու գոյութեան, ինչպէս և դասակարգային կուսին, ու այդպիսով կը հասնատէ սոցիալիստական հասարակական կազմակերպութիւնը:

Այդ կազմակերպութիւնը, ժողովրդային ուղղակի օրհնադրութեան ձեռքն սկս, իրական կարելիութիւն կուտայ ամբողջ հասարակութեանը և իւրաքանչիւր անհատին միջամտելու, քննելու և վճռելու հասարա-

(*) Նախնական ծրագիրը, դժբաղդաբար, չունի տրամադրութեան ներքեւ, որով կստիպուիմ դիմել Գ. հրատարակութեան, որ ինչ-ինչ փոփոխութիւն կրած է քաղաքական պատճառներով: Այս փոփոխութեան պատճառները պիտի բացատրուեն յետագայ գլուխներէն մէկուն մէջ:

կական բոլոր գործերը: Այդ կազմակերպութիւնն է, որ լիովին և անբռնարարելի կերպով պիտի նպաստէ իւրաքանչիւր անհատի և ամբողջ հասարակութեան՝ անհատական, տնտեսական և հասարակական ուժերու, ընդունակութիւններու և կարողութիւններու բազմակողմանի ու կատարեալ զարգացմանը և ներդաշնակ ու որոշ կերպով կանոնաւորելու հասարակական և տնտեսական բոլոր յարաբերութիւնները:

Այդ է, ահա, արտադրող դասակարգի պատմական ձգտումն ու նպատակը այն բոլոր երկիրներու մէջ, ուր կը տիրէ արտադրութեան կապիտալիստական եղանակը. դա է այդ երկիրներու Սոցիալ-Դէմոկրատ Կուսակցութիւններու ձգտումներուն առարկան և նպատակը: Դա է և հասարակական այն կազմակերպութիւնը՝ որուն, որպէս հեռաւոր նպատակ, կը ձգտի հասնել Հնչակեան Կուսակցութիւնը:

Հայ ժողովուրդը, ներկայիս մէջ կը գտնուի միապետական կարգերու տակ և այդ կարգերը, իրենց՝ կառավարական, հարկային, ֆինանսական և տնտեսական սիստեմներով, աւերիչ և քայքայիչ են այդ ժողովուրդի արտադրող դասակարգին համար: Երկիրը կը գտնուի այնպիսի շրջանի մը մէջ, երբ մի կողմէ սկսած են ծագիլ արտադրութեան կապիտալիստական կերպերը և միւս կողմէն կընկնին ու կը քայքայուին արտադրութեան տնտեսական և նահապետական կերպերը: Աւատական կազմակերպութեան մնացորդներն ալ յայտնի կերպով արգելք են արտադրող դասակարգի զարգացման ու յառաջդիմութեան:

Այդ բոլոր պայմաններու պատճառաւ, Սոցիալ-Դէմոկրատ մի կուսակցութեան համար, ինչպիսին է Հնչակեան Կուսակցութիւնը, Սոցիալիստական-Հասարակական կազմակերպութեան իրադործումը Հայաստանի մէջ, կը յայտնուի որպէս հեռաւոր նպատակ, որուն մէջ և հետեւելու է:

Ներկայ միապետական կարգերը վերածել ռաւկալարական սահմանադրականի և յառաջ բերել նոր կարգեր՝ ժողովրդական միապետական սկզբունքին վրայ դրած, ու այդպիսով երկիրն մէջ ապրող ժողովուրդի արտադրող դասակարգին կարելիութիւն տալ միջամտելու քաղաքական բոլոր գործերու մէջ. վերցնել այն բոլոր խոչընդոտները, որոնք արգելք կը լինին անոնց տնտեսական զարգացմանը և առհասարակ անոնց կուստուրական յառաջդիմութեանը: Մի խօսքով՝ ստեղծել քաղաքական այնպիսի պայմաններ, որոնք արտադրող դասակարգին միջոց կուտան ազատ կերպով արտայայտելու իր ձգտումներն ու պահանջները, հետզհետէ աւելի բարելաւելու աշխատանքի ծանր պայմանները, դասակարգային գիտակցութիւն ձեռք բերելու ու կազմակերպուելու իրեն ուրոյն ֆաշիստական ձեռքին և դիւրացնելու անոր բոլոր հասարա-

Լեւոններու, Մխիթարներու և Միհրաններու հողին հուրը՝ փորձութեան բովին մէջ դառնալով սիրական ժողովուրդին սիրան ու միաքը: Գաղա-
տիոյ դատաւարութեան հերոսներն ու զոհերը՝ Ա. Ռչառնի, Կ. Թումա-
յեան, Յ. Գալստիան, Յ. Պահլաւունի, Կ. Քէրէմէնեան, Մ. Ճիւլանեան,

ՆԱԶԵՆԻ, Բինկեանի հերոսուհին

Յարէթ Թէվէքէլեանի ու Գալուստ Անդրէասեանի, Յովսէփ Փալան-
ճեանի, Գազիկ Տէվէճեանի և Օղանեաններու, Տիվրիկցի Նաթաններուն
ու Դաւիթներուն, զիցուհի Նազենիներուն, Բարսէններուն ու Ղազար-
ներուն... ու բոլոր այն լուսաշող աստղերուն քովէն, որոնք զարե-
րու խաւարը փարատեցին և անթափանց աղջամուղջին մէջէն գէպի
նոր Արփին առաջնորդեցին ապրող սերունդը:

Երանի՛ անոնց որ օր մը կարող պիտի ըլլան վերապրող Հայրե-
նիքի զաւակներուն ցոյց տալ նուիրական էջեր, այս բոլոր Ռազմիկ-
ներուն ու Առաքեալներուն սո՛ւրբ, աղբանուէր՝ զործերը պատմող...
Անոնց ցանած նուիրական սերմերն էին, որ իրենց արիւնով իսկ ոռո-
գուած Գաղափարի անդամատնին մէջ արգասաւորելով Հայ աշխար-
հին մտաւոր շտեմարանը լիցուցին աստ ք, օրհնեալ հասկերով: Անոնց
չառաւիղներէն բողբոջեցան, ծաղկեցան ու հասունցան Անդրանիկներ,

Դանիէլ Վ. Տէրէվանքցի, Կ. Ալա-
ճաճեան, Յ. Ճէպլիտէլիքեան, Բ.
Տէօքմէճեան, Մ. Քէչէճեան, Մ.
Եաղրճեան, Չելլօ-Թորոտ Ծա-
ռուկեան, Կիւլպէնկ, Յ. Արդու-
մանեան, Մ. Խանապախեան,
Փանոս և Երկար շաբանը Կարմիր
Հերոսներու, որոնք մինչև իսկ
զիրենք դատաւարութեան սքանչաղու-
մը կապտեցին: Աչքապաշեան նոյն
չրջանակին մէջ ամբողջ 12 տարի
գերմարդկային տուայտանքներով
վառ պահեց Յեղափոխութեան
ատրուշանը: Ո՛ր մէկը յիշել,
սակայն, որ մէկը առարկայա-
ցնել, կարելի՞ է թուել կարա-
ւանը, որ այդ սրբազան միջա-
վայրը շրջեցաւ՝ Սիրով, Յոյսով և
Ազատութեամբ բռնաւորուած և
Բայց և կարելի՞ է լուծեամբ
անցնիլ Խոշորեան Հօր և Որդւոյ,

Գարիկեաններ, Եթմէքճեաններ, Ժամկոչեաններ, Արգարներ, Թիւրապ-
եաններ, Ասլաճեաններ, Աթէշեաններ, Կովանցի և Ս. Մուրատներ,
Գրմբեաններ, Արգամ Գնունիներ, Եղիկեաններ, Արամ Գաղանճեան,
Կիւլեան, Նալչաճեանք, Պոնտացիք և Փոքր Հայքեան Բեղմնաւոր
Երիտասարդութեան յաւէտ խնկելի խորճը, որ, աւա՛ղ, իթթիհատ-
ական մանդաղով հնձուեցաւ 1915-1918 Հայհունձին...

Ո՛ւր է, ո՛հ, Փոքր Հայքի տաղանդաւոր Հրազդանը (Գազիկ Օ-
ղանեան), որ Կոնակի մէջ կը գծէր.

ԾԻՐԱՆԻ ԳՕՏԻՆ

Փոթորիկէն վերջ, տարերքն ահարկու,
Քամի եւ տարափ, հանդարտ եւ հլու,
Շուտով հանդարտին: Փայլի մէջ օդին
Ծիրանի Գօտին:

Սրտայոյզ ցնցում, յուզում հոգեկան
Կանցնին հետգհետ, դադրին ըստ ինքեան,
Հանդարտ ու խաղաղ պարզուի՛ Միտքին
Ծիրանի Գօտին:

Արիւնոտ յեղում, մահ, աւեր եւ հուր,
Տառապանք անվերջ, խոր ցաւեր անլուր
Մեղմանան շուտով: Փայլի «Ազատ»ին
Ծիրանի Գօտին...

Վերէն կը տեսնէ՞ք արդեօք, անմահ հոգիներ, թէ որքա՛ն պայ-
ճառ կամար է կապեր Ազատութեան Ծիրանին ձեր սրգեկորոյս Մօր
հրկնակամարին վրայ...

ՍԱՍՈՒՆ

Սասուն... իննսական թուականներու Հայ Յեղափոխութեան զըլ-
խաւոր Հնոցը, ուր կը բորբոքէր ազատութեան մշտարժարժ հուրը և ուր
կը զարնուէր մեր անդրանիկ Ազատամբռութիւնը՝ Միհրան Տամատեա-

նի, Մարգար Վարժապետի և Մուրատի եռանդաղին ճիգերով, Լեոնա-
յին Տարօնոյ քաջարի ժողովուրդը՝ թառած երկնամբարձ սարերու
կուրծքին վրայ, միշտ տրամադիր է եղած թօթախելու հարստահար-
չին լուծը: Չարքաշ ու սակաւապէտ Սասունցիք կտոր մը չորթանով
ու կըլկըլ հացով կը բաւականային և տնական բոլոր պիտոյքներն ալ
անձամբ հոգալով՝ աշխարհէ կղզիացած կեանք մը կանցնէին:

Իրենց մեծագոյն հարստութիւնը կը կազմէր շէշաւն հրացանը,
զոր կը դորձածէին անառարկելի հմտութեամբ: Իրենց բնակարանին
շուրջը վիտացող անտրիւ գաղաններէն ուէ սարբերութիւն չունէին
անոնց համար հարկահաւաքն ու քիւրտ աւազակը, որոնց դէմ հաւա-
սար ատեւութեամբ լեցուած անխնայ կը շամիրէին զանոնք: Ու այս-
պէս կիսանկտիս կեանք մը կապրէին անոնք: Յեղափոխական բրօպա-
կանտիստներ ապստամբական շարժման համար ասկէ աւելի նպաստա-
ւոր միջավայր մը չէին կրնար բնարել, ուստի այդ ուղղութեամբ աշ-
խատելով 1894ին ընդլզումի դրօշը կը բարձրացնեն: Մուրատ անձամբ
կը ղեկավարէ եկուոր ու բնիկ կտորիճները, առանց սեռի ու տարիքի
խտրութեան: Դիւցազնական պայքարն է որ կը մղուի ափ մը ժողո-
վուրդի կողմէ, պաշտպօղութիւն հօրտաներու և Դ. Զօրաբանակի ռազ-
մական կազմածքին դէմ: Եւրոպական զիւանդակութիւնը կը ցնցուի
և յատուկ Յանձնաժողով մը կը ղրկուի, տեղւոյն վրայ քննելու հա-
մար Հայոց բողոքները:

Թէև հատարակաց թշնամիին գերազանց զօրութիւնը նիւթապէս կը
յաջողի քանցել Արծիւներու բոյնը, սակայն այս սուրբիւ Հայկական
Խնդիրը կը թեւակոխէ նոր դարագլուխի մը մէջ: Պերլինի Դաշնագ-
րութեան 61րդ յօդուածը, տարտամ և սակաւարժէք իր էութեան մէջ,
տեղի կուտայ համբաւաւոր Մայիսեան Ծրագրին, որ իր մէջ կը պա-
րունակէր լուրջ բարենորոգումներու սաղմը և որը իր ժամանակին
նկատուեցաւ աննախընթաց յաջողութիւն մը, բռնի կորդուած Մեծ
Մարդասպանէն...

Սասնոյ Հնչակեան ապստամբութեամբ հայութեան ձակտէն սըր-
բուեցաւ ստրկական համակերպութեան արատը և Հայը, իբրև Ռազմիկ,
Եւրոպայի հասարակաց կարծիքին առջև ստացաւ որոշ կշիռ: Եթէ ար-
տասահմանի և երկրի Հայութեանն սպասուած օժանդակութիւնն հաս-
նէր ժամանակին, 1894 տարին կրնար դրապէս վճուել Հայութեան
բաղդը:

Սմէն պարագայի տակ մեր նորագոյն պատմութեան ամենափառա-
ւոր մէկ էջը կը կազմէ անիկա և Սասուն անունը արժանի կը կացու-
ցանէ խորին գնահատութեան և դժայլումի:

Պատիւ անհաւասար Մարտի ռանվիրաներուն, յանձին Մուրատ-
ներու, Արապօներու, Սև Մելքոններու, Գէորգ Չափուշներու, բոս-
րազեղ Շաքէներու և հազարաւոր կտորիճներուն, որոնք գիտցան իրենց
կեանքին դնով բարձրացնել արհամարհուած ցեղին վարկը:

Այնուհետև, մինչ Հնչակեաններ իրենց ուշադրութիւնը կը կեդ-

ՇԱՔԷ (Սասնոյ անմահ զիւցազնուհին)

րոնացնէին Հայ աշխարհի միւս Արծուերոյնին-խրոխտ Զէյթունի վրայ
և հոն կը պատրաստուին իջեցնել Կարմիր Հարուածը ժամանակակից
Ներոնի երեսին, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը՝ Անդրանիկի ղեկավարու-
թեամբ կերկնէր Սասնոյ երկրորդ ցնցումը, որ տեղի ունեցաւ ճիշտ 10
տարի յետոյ, 1904ին:

ԿԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ

Սամսոյ, հակապատկերը կը ներկայացնէր Վան, որուն Հայ ազգաբնակչութիւնը ի վազուց անտի խոր զիտակցութեամբ նուիրուած էր իր կուլտուրական զարգացման, մշակելով այն բոլոր տարրերը, որոնք հասարակական կեանքը կօժտեն կազմակերպելու Ազգութեան մը անհրաժեշտ հաստատութիւններով։ Ասոր կը պարտինք այն անդուգական ներդաշնակութիւնը, որով ի յայտ եկան Վանայ մէջ Արմինեական, Հնդկական և Դաշնակցական կազմակերպութիւնները, իրեւ միացեալ բանակ մը ընդգէմ աւատապկտութեան մնացորդներու և բուն իսկ կառավարական ուժին։

Խրիմեանի, Փորթուղականի և յետնորդներուն արծարծած ազգային գիտակցութեան կայծերը վաստուրականի հայութեան տուած էին առանձնայատուկ դրօշմը, որ եօթնամեակեան թուականներէն իվեր վանեցու բոլոր հասարակական արտայայտութիւնները կը զանազանէին միւսներէն իրենց լրջութեամբ, խորութեամբ և հետեւողականութեամբ :

Վանեցւոց բողոքները, տիրող անարդարութեանց դէմ, միշտ արդիւնք են եղեր խոր ուսումնասիրութեան և շօշափած են ժողովուրդին իրական պահանջները այնպէս, ինչպէս պիտի ըմբռնուէին անոնք եւրոպական լուսաւորեալ կեդրոնի մը մէջ: Նոյն դրօշմը կը կրէր նաև քաղաքական շարժումը, որուն գլուխը կը գտնուէին բազմակողմանի դատարարակութիւն ստացած մտաւորականներ և բանիւրուն հասարակական գործիչներ:

Ենորհիւ այս հանգամանքի վաճառ հայութիւնը պատկառանք կազմէր թէ տեղւոյն կառավարութեան և թէ եւրոպական հիւպատոսներուն, որոնք իրենց տեղեկագիրներով կը խոստովանէին հայոց բողոքներուն արդարացիութիւնը ու զանազան ծրագիրներ կը ներկայացնէին իրենց կառավարութեանց՝ այդ պատուական ժողովուրդին վիճակը բարեկաւելու նպատակով :

Ահա թէ ինչո՞ւ կառավարական մեքենան իրենց ձեռքին մէջ ունեցող զեղծ ու վատչուէր պաշտօնեաներ ամեն կերպով կաշխատէին քար ու քանդ ընել այդ բարձաւած ու գիտակցօրէն բմբոստ չրջանակը :

— 29 —

1894-1896ի հայկական կոտորածներէն յետոյ ֆէրիք Սաստէթտին փաշա Վան կը դրկուէր, յիշատիւթեան այս խառնարանը հիմնադա-տակ կործանելու և հայութիւնը ընաջնջելու մասնաւոր յանձնարարու-թեամբ: Այս գաղաքը որ նախկին Պիթլիսցի հայ մըն էր և իսլամանա-լով կառավարութեան ապիրատ ձեռքին մէջ քանդուի գործիք մը և-ղած, աստիճանդ արագ բարձրացումով մինչև ֆէրիքութեան հասած էր, վանայ հայատեաց Անգլիական հիւպատոսին հետ ձեռք ձեռքի տուած, գործադրութեան կը դնէ իր զիւային ծրագիրը:

Յեղախոխական երեք կուսակցութիւններ կը կոռահեն վերահաս աշխարհ համերայխութեան սրբազան դաշինքով մը միացած՝ կը պատրաստուին ինքնապաշտպանութեան աննախընթաց օրինակ մը տալ ազ-

ղին : «Անմիութեան» դարաւոր վարկածը կը փչրուի այս սրտառու և
գործակցութեան չնորհա :

Արմենական Մկրտիչ Թերլեմէզեան, Հնչակեան Մարտիկ Սարու-
խանեան և Դաշնակցական Պետո զլուխը կանցնին իրենց զունդերուն
և կը տիրանան իրենց գիրքերուն, ուրկէ շանթերու տարափ մը կը
տեղան զօրքին ու խուժանին պիտուն...

Եւ ահա անճրկած կառավարութեան և Սատաթիւն փաշային
օգնութեան կը հասնի... անգլիական հայտնեաց հիւպատոսը՝ գլուխը
Քէս զրած և անձամբ հրամայելով թնդանօթածիք թուրք զօրաց:

Ազատութեան որբանն Ալախան, վասպուրականի իր անարժան ներկայացուցչին ձեռքով, անջնջելի բիծ մը դրօշմեց Մեծ Բրիտանիոյ ձեռքովն վրայ: Իցի՛ւ թէ տիեզերական հաշուեյարդարութեան վայր-կեանին Լոյս ճօրճեր ու Աստուծոյն անհաճախողիւր ընթացքով հա-տուցանեն Հայութեան իրենց պարտքը ու այսպիսով ջնջեն 1896ի սև Արաւը...

Եւ այսպէս, ուրեմն Արմենական-Հնչակեան-Գաղափարական երբեակ գինակցութեան համեստ ուժերուն ղէմ կը ցցուի Անկախութեան դա-ւակցութիւնն իր սուրբներու և հրացաններու անտառով ու թնդանօթ-ներու մահառիւծ երախով: Բիրտ ուժին կը միանայ և խարդաւ-նանքը, որու շնորհիւ ամբողջ հինգ որ տեսող կատաղի ձեռնառնարար վերջ կը գտնէ Յեղափոխականներու տեղատուութեամբ:

Հիւպատոս և Ֆէրիք հանգիստաւոր խոստումով կերպխաւորեն Յե-ղափոխականներու անարգել անցքն ի Պարսկաստան, իսկ բնիկ «ժո-ղովրդեան մաղին անգամ չ'պիտի դաշէին»:

Աւելի քան 500 ռազմիկներ պարսկական սահմանադրի մօտ, Գա-րահիսար լեւան լանջքին, կը պաշարուին տպառազէն իսլամներէն: Հոս տեղի կ'ունենայ ահաւոր Սպանդ մը, կոխը խօլական թափ կ'առնէ և երկուստեք կը պատերազմին անգուսպ կատաղութեամբ, մինչև որ Հայկական դունդին վերջին փամփուշտը կը սպառի և ընտրելագոյն աչք Հայկական դունդին վերջին փամփուշտը կը սպառի և ընտրելագոյն աչք երկրասարգութիւնը գրեթէ մինչև յետին անգամը կենադրաւ կ'ըլ-լայ... իսկ վանայ բնիկ ժողովուրդը, Յեղափոխականներու մեկնումէն յետոյ, կ'ենթարկուի ամենախուժգուն սրածութեան, խոստմնադրուած Սաատէթախի զօրաց կողմէ:

Համբո՛յր ձեր անթաղ նշխարներուն, արի՛ Հայորդիք

Դո՛ւք զոհ գնացիք կոռիկն մեզ վնասակաւ
Աւերոյսի սիրով անկեղծ սոգորուած,
Դո՛ւք քանի բախեցիք վերջին շունչ սալ նրան,
Տեսնե՛ք նորա կեանքն ու պսիսն ազատ...
Բարի էրք յաւիտեան, Դո՛ւք մեր աշխարհին
Փրկութեան զոհն եղաք մեծ Գաղափարին...

ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ

Կիլիկիա ի վաղուց անտի Հնչակեան մարզ մը եղած է եւ գրեթէ անմատչելի մնացած մեր միւս քաղաքական կուսակցութեանց: Մաս-նաւորաբար Զէյթուն— մեր գերագոյն Ակնկալութեանց Յենակէտը,— Հանքն, Զօր-Մարզուան, Սուէտիա եւ Ատանա տասնեակ տարիներ Հնչակեան գաղափարներով սնած ու խանդավառած, անոր փրկարար դրօշին ապաւինած եւ անոր վեհ ծալքերուն ներքեւ ուղիսօրէն հո-սեցուցին իրենց արիւնը: Մարօ, Ապահ, Միհ, Աղասի, Հրաչեայ, Սըմ-բատ Բիւրատ, Ներսէս Վարդ. Դանիէլեան (Սսական), Նշան, Կաճա-ռեան, Զաքրեան, Միս Շահէն... Ահա՛ սիւները Կիլիկեան Յեղափո-խութեան, ահա՛ բոլր մը ըմբոստ հոգիներու, որոնք Ռուբինեան կա-լուածին Կարիպալտիներն եղան, իրենց շուրջ համախմբելով աննկուն կորիւններու երամակը՝ ահ ու սարսափ տարածեցին իրենց շուրջը: Ո՛չ միայն Աւշարները, Զէրքէզները, Բիւրտերը սանձեցին իրենց կա-տաղութեան մոլուցքին մէջ, ո՛չ միայն խաժամուժ ամբոխն ի փախուստ մատնեցին, այլ Յունաստանի բանակները ջախջախող յաղթական բա-նակներն անգորութեան դատապարտելով՝ հարկադրեցին երտրդի չա-րաննեզ Վհուկը եւրոպական պետութեանց օժանդակութիւնն աղեր-սելու...

1895ի Զէյթունի ապստամբութիւնը սովորական յեղափոխու-թեանէ մը աւելի կանոնաւոր Պատերազմ մըն էր, համաժողովրդական ցասումին պոռթկումը արիւնարբու Կայսրութեան ահարկու ուժերուն ղէմ: Հայ Ռազմավարութիւնը, ճակատ առ ճակատ պատերազմելու արուեստը իր կատարելութեամբ կիրարկուեցաւ ու եւրոպա, կամայ-ակամայ, սքանչացումով հաստատեց այս կատարելութիւնը: Պատմա-կան այս անցքին յիշատակն այնքան խորունկ դրօշմուած է Ազգին սրտին մէջ, այնքան թարմ է դեռ անոր տպաւորութիւնը յետին Հա-յուն մտքին վրայ, որ մանրամասնութեանց մտնելու պէտք չի մնար:

Ապստամբ Զէյթունի բանաձեւած պահանջները, եւրոպական հիւ-պատոսներու երաշխաւորութեան տակ, ընդունուեցան յաղթահար Համիտեան կառավարութեանէն եւ Ապստամբութեան Հնչակեան դե-կավարները ապահովութեամբ վերադարձան արտասահման:

Պատերազմը շահած էինք, շահելով նոյնպէս բովանդակ աշխարհի կատարեալ հիացումը:

Հայկական Գղիմպոսը իր դիւցազնական գլուխը այս անգամ եւս անկոխ ու աննկուն պահեց եւ իր փառքին պատմութիւնը ոսկի տառերով քանդակուեցաւ Հայաստանի Կարմիր Մատեանին մէջ:

Վաղը, երբ Նոր Կեանքի լուսաշող Արշալոյսը շողշողայ, ամայացած Կիլիկիան սրբազան ուխտաւայր մը պիտի ըլլայ, մեր Փառաց Տաճարը, ուր ամեն Հայ խորին երախտագիտութեամբ պիտի ծնրադրէ, յաւիտեան օրհնելով սուրբ յիշատակը ազգին Ազատութիւնն հրաշակերտողներուն...(*)

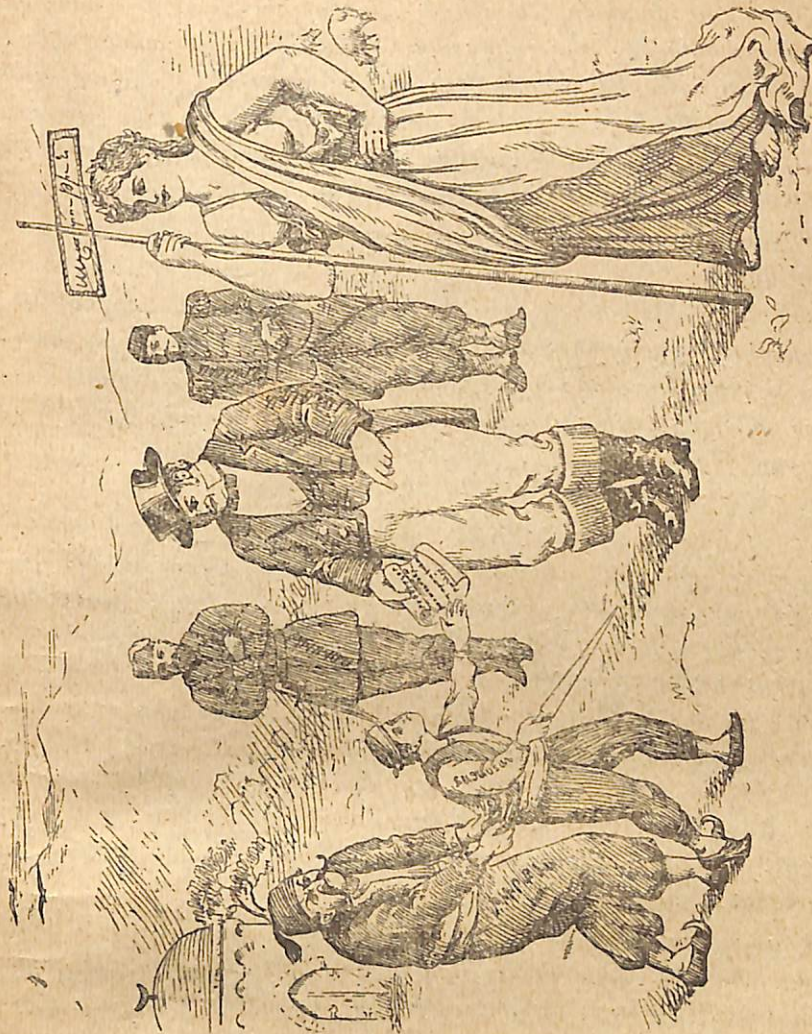
Ա. Պ. Ա. Հ.

ՍՍԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(*) Կովկասի, Պարսկաստանի եւ Դաղթավայրերու Հնչակեան գործունէութեան մասին պիտի իօսինք սուանձին հատորով:

ՄԱՆՈՒԿ ՀԱՅԱՍՏԱՆ՝ սուրին ծաղով իր պահանջները կը ներկայացնէ Համա-
ծայնութեան, խրախուսուելով Ազատութեան Գիցունքին եւ հակառակ զինքը հե-
տապնդող Արգելքին (նմուշ մը «Ազատակ»-ի ծաղրանկարներէն):

ՄԱՄՈՒԼ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մեր Ժողովուրդին գիտակցութիւնը բարձրացնելու եւ անոր մէջ Ազատութեան սէրն արծարծելու տեսակէտով ահագին դեր խաղցաւ Հնչակեան Մամուլն ու Գրականութիւնը:

Հարկէ խոստովանիլ թէ այսօր մեր մէջ գոյութիւն ունեցող բոլոր կուսակցութեանց գրական ուժերը իրենց մտաւորական կարողութիւնը

կը պարտին մեծաւ մասամբ Հնչակեան մամուլին, որ մանաւանդ իր սկզբնական շրջանին մէջ Յեղափոխական Սերունդ մը դաստիարակեց, ներշնչելով անոր ճշմարիտ ազգասիրութեան ոգին եւ արծարծելով վսեմագոյն գաղափարներ: Քաղաքական, ազգային եւ ընկերային ամեն կարգի խնդիրներ ձեռնհասօրէն շոշափուեցան եւ Հայն ու Եւրոպան հաւասարապէս ծանօթացուցուեցան միմիանց:

Կուսակցութեան Օրկանը «Հնչակ» իր տեսակին մէջ անգուգական հանդէս մը եղաւ:

Գիտական Սօսիալիզմի սկզբունքներն ու գաղափարները մեր մէջ առաջին անգամ ծաւալողն հանդիսացաւ Գաղափար եռամսեայ հանդէսը: Իսկ Ապրիլի մնաց մեր Յեղափոխական Երգիծաբանութեան միակ արտայայտիչը, իր չքնաղ ծաղրանկարներով ու հրաբորբոք գրութիւններով, որոնց մէջ Հեգելանքի, Խայթի ու Զաւեշտի հրաշակներունը զիրար կը գերազանցեն:

«Երիտասարդ Հայաստան» եւ «Զայն Հայրենեաց» Ամերիկայի Հնչակեան կազմակերպութեան կիսամաշտօնական օրկաններն եղան եւ մեծ գաղութին մէջ վառ պահեցին հայրենիքին սէրն ու յեղափոխութեան խանդը: Նոյն դերը վերապահուած էր Պուլկարիոյ մէջ հրատարակուող «Վերածնութիւն» շաբաթաթերթին:

«Իզէն» կը հրատարակուէր Անափայի մէջ (Հարաւային Ռուսաստան), «Մտակ» Նոր-Նախիջեւանի մէջ, Պայֆար եւ Ապագայ՝ Թիֆլիզի մէջ, Զանգ եւ Միսի Թաւրիզ (Պարսկաստան), Կոնստանդնուպոլիսի մէջ, Դաս՝ Խարբերդի մէջ: Սահմանադրութենէն յետոյ Պոլսոյ մէջ իբր կիսամաշտօնաթերթ, Նոր-Աշխարհ օրաթերթը, եւ Կայծ օրկան Հնչակեան Միութեան:

Ասկէ զատ, անպաշտօն կերպով, զանազան ընկերներու կողմէ հրատարակուած եւ Հնչակեան պրօպագանտին ծառայած են Կոնստանդնուպոլիսի իբր շաբաթաթերթ, ապա շաբաթը երեք անգամ եւ ի վերջոյ օրաթերթ) եւ Դայրայիկ երկօրեայ, Պոլսոյ մէջ, Երկիր՝ Ատաբազարի մէջ, Պայֆար՝ Պարտիզակի մէջ, Հայկունի՝ Մարգուանի մէջ, Անասիա՝ Ամասիոյ մէջ, Իրիս՝ Եւֆրատիոյ մէջ:

Հնչակեան Կեդրոնի պաշտօնական հրատարակութիւններն են.

1. Ծրագիր Հնչակեան Կուսակցութեան.
2. Նոր հոսանք եւ բաց նամակ Հայաստանցիներին.
3. Տարեդարձ 1890 թ. Յուլիս 15ի Յեղափոխութեան.
4. Ո՞վ ինչով է ապրում.
5. Մայիս մէկը եւ Բանուորական շարժում.

6. Հայերն Ամերիկայում եւ Ինչ է աշխատանքի վարձ.
7. Սահմանադրութեան էութեան մասին.
8. Իրաւունք ծուլանալու.
9. Garden of Eden Defiled!
10. Բռնութեան դէմ. Գաղափարի դատաւարութիւնը.
11. Շիրին Այի եւ իր սպանողը.
12. Գարիբալտի.
13. Գործաւոր դասակարգը.
14. Կապիտալիստ դասակարգը.
15. Սօցիալիզմ եւ Հայրենիք.
16. Երիտասարդ Թուրքիա.
17. Կազմական Կանոնադիր Հնչակեան Կուսակցութեան.
18. Հարցարան. Հոգային խնդիր.
19. Կոչ, ուղղուած Մեծ Պետութեանց եւ Եւրոպեան Ազգերին:

Կովկասի Հնչակեան գործադիր Յանձնախումբի, Ամերիկայի շրջանակի, Պոլսոյ Ուսանողական միութեան, Կոնստանդնուպոլիսի խմբագրութեան, զանազան մասնաճիւղերու եւ ընկերներու հրատարակութիւնները ղուրս կը մնան այս ցանկէն:

ՊԱՌԱԿՏՈՒՄՆԵՐ

Ընդհանուր կոտորածներէն յետոյ Հայութեան բարոյալքումն ընդհանուր հիասթափութիւն առթեց ամեն չրջանակի: Յեղափոխութիւնն եւ չկրցաւ գերծ մնալ այս աղէտին ազդեցութենէն: Մանաւանդ արտասահման խուժող մտաւորականութիւնը, վրիպումներու պատասխանատուները երեւան հանելու պատրուակով, անձնատուր եղաւ բանասարկութեանց, դժպատեհ մերկացումներու եւ յախուռն ամբաստանութեանց: Առաւելաւան զեղծումները առատ նիւթ մատակարարեցին զուհիկ հրատարակութեանց եւ ստեղծուեցաւ քայքայիչ թոհ ու բոհ մը, որ վերջապէս յանգեցաւ հատուածական պառակտումներու: Ամեն Կուսակցութիւն ինքն իր մէջ տարբադադրուելով մերկացաւ իր գաղափարական հանդերձանքէն, հմայաթափ ու լքուս վիճակ մը ստացաւ...

Ասոր միացաւ նաեւ սկզբունքներու չուրջ պոսիկացող անհամաձայնութիւնը: Ըստ երեւոյթին «Ընկերվարութիւն» էր զայնակղութեան քարը, այնինչ անձնական հակակրօնութիւններն ու նախանձր մեծագոյն չարժաոյթները կը կազմէին: Փոխադարձ չըջարեականներու

ՆՈՐ ԾՐՋԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՑԵՅՈՑ

Շատ ամփոփ կերպով բանածեւելէ յետոյ Հնչակեաններու հայեացքը Հայաստանի կազմութեան մասին(*), կ'անցնիմ այն փոփոխութեանց, որոնք տեղի ունեցան Հնչակեան հայեացքներուն մէջ ի մասին Հայ Ժողովուրդի ճակատագրին, օսմ. «Սահմանադրութեան» վերահռչակումէն յետոյ.

Ինչպէս յայտնի է, Հնչակեան Կուսակցութիւնը՝ եղած հրաւերին հակառակ, չ'պատասխանեց ու չ'մասնակցեցաւ Բարեզի միջկուսակցային Քօնկրէին: Իթիհատ-Թէրաքքըի այս ձեռնարկին հանդէպ Հնչակեաններու պատճառաբանումը ձեռնպահութիւնը հանգամանօրէն լուսաբանուեցաւ. —

1. Կուսակցութեան օրկան «Հնչակ»ի կուռ եւ փաստացի հրատարակութիւններով.

2. Ամերիկա հրատարակուող «Երիտասարդ-Հայաստան» հանդէսով.

3. Պայքանեան շրջանակին մէջ կազմուած հրապարակային միթինկներու միջոցաւ արտայտուած քննական ճառերովս.

4. Ս. Սապահ-Կիլիւսանի «Երիտասարդ Թուրքիա» անուն աշխատասիրութեամբ,

5. «Թուրքիոյ ընդդիմադիր տարրերը» վերնագրով զրքոյցովս եւ ուրիշ հրատարակութիւններով:

Ռէփալի տեսակցութեան հետեւանքներէն խուսափելու համար Մակեդոնիոյ մէջ ծայր տուած զինուորական ըմբոստութիւնը յանգեցաւ ծանօթ պետական հարուածին եւ 1908 Յուլիս 10) 23ին վերահռչակուած Սահմանադրութեամբ նոր կացութիւն մը կ'ստեղծուէր նախկին յեղափոխական կուսակցութեանց առջեւ:

Բռնապետական Թիւրքիան կախարդական գաւազանով մը կը վերածուէր սահմանադրական միապետութեան: Հարկ կըլլար կու-

(*) Տես էջ 17 :

սակցութեանց գործելակերպը պատշաճեցնել նոր կարգերուն: Եւ որովհետեւ անհնար էր իսկոյն համակուսակցական քօնկրէ գումարել եւ անոր հաւաքական կամքն ստանալ, ուստի Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութեան երկու լիազօր անդամներ, Մուրատ եւ Սապահ-Կիլիւսան՝ այդ իսկ հանգամանքով, իրենց պատախանատութեան ներքեւ, բարեփոխեցին Հնչակեան ծրագիրը: Բարեփոխեալ ծրագիրը լոյս տեսաւ Պոլսոյ մէջ 1908 Հոկտեմբեր 20ին:

Այնուհետեւ գումարուեցաւ 2. Հնչակեան Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովը, որ Թիւրքիոյ յատուկ եւ ընկերակցութեանց օրէնքին տրամադրութիւններուն հետ հաշտուող նոր ծրագիր մը պատրաստեց:

Այս ծրագիրը թուրքերէնի վերածուելով, ըստ օրինի, ներկայացուեցաւ ներքին գործոց նախարարութեան ի հաստատութիւն: Ծրագիրը նոյնութեամբ վաւերացուեցաւ, որով Թիւրքիոյ անդրանիկ Յեղափոխական կուսակցութիւնը Սահմանադրութենէն յետոյ ալ առաջին վաւերական կուսակցութիւնը կըլլար (Արտօնագիր թիւ 90, հաստատուած 1910 Յունուար 26ին(*)):

2. ԸՆԴՀ՝ ՊԱՏԳԱՄԱՌՈՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ՇՈՒՐՋ

Նկատելով որ ի վերջոյ տեղի ունեցած անցքերն ու ձերբակալութիւնները ուղղակի եւ անուղղակի կերպով կը շօշափեն այս ժողովին աշխատութիւնները, անհրաժեշտ կըլլայ հակիրճ տեսութիւնով մը վերլուծել զայն: Եւ ասիկա երկու նպատակով. —

Նախ այն պատճառով որ թուրք կառավարութիւնը Հնչակեան ծրագիրը նոյնութեամբ վաւերացնելով հանդերձ, չարունակ ու գիտակցաբար արգելք հանդիսացաւ Հնչակեաններու ծաւալումին ու գործունէութեան Թիւրքիոյ մէջ, ինչ որ անհերքելի փաստերով պիտի ասպնջուցանեմ ի ստորեւ:

Եւ երկրորդ՝ 20 Հնչակեաններու կախաղանի վճիռ տուող Պատգամական Ատենան առաջնորդուեցաւ հին՝ անջատողական ծրագրով ու ըստ այնմ դատեց Հնչակեանութիւնը:

(*) Ներքին գործոց նախարարութիւնը Հնչակեան կուսակցութեան պատասխանատու-ներկայացուցչի հանգամանքով վաւերացուցած է Ալըքպաշեան, Արամեանց եւ Մուրատ:

Արդ, Հնչակեան կուսակցութեան վեցերորդ Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովը գումարուեցաւ Կ. Պոլսոյ մէջ 1909 Յուլիս 12ին և տևեց չորս ամիս, մասնակցութեամբ Տաճկաստանի, Կովկասի, Ռուսաստանի, Պարսկաստանի, Ամերիկայի, Պուրկարիոյ, Ռումանիոյ և Եգիպտոսի կանոնաւոր 124 Հնչակեան Մասնաճիւղերէն 79 Մասնաճիւղերու 108 պատգամաւորական ձայնի:

Կուսակցութեան գրեթէ բոլոր կարեւոր ու ժերը ներկայ էին այս ժողովին: Ռուսահայերէն կային Ս. Սապահ-Գիւլեան, Սադո, Ս. Տաշիր, Փարամազ, Սիւնիք և այլն: Ամերիկայէն՝ Օհան՝ Գառգարեան: Տաճկահայերէն յիշենք Մուրատ, Գազիկ Օղանեան, Արամ Ալըքպաշեան, Մուսա (Մուխես Նահապետեան), Գրիգոր Եղիկեան, Հմայեակ Արամեանց, Հայկ Էմիրեան, Ներսէս Զաքարեան, Մարկոս Թէրզեան, Յարութիւն Ճանկիրեան, Վահան Զլիլունի, Վահան Զէյթունցեան, Հմայեակ Առաքովեան (որ չմասնակցեցաւ), Գրիգոր Վարդապետ, Ազատ Ոստանիկ, Մինաս Պետրոսեան, Ս. Մուրադ, Արծրունի, Տօքթ. Գրիգոր Զէլալ, Սամուէլ Թումաճեան, Մատթէոս Երեցեան, Գարեգին Հիւսեան, Լեւոն Տ. Մատթէոսեան, Տիկին Վարդուհի Արամեանց, Օր. Ակիւլինէ Զէլալեան, Օր. Մարգարէի Արփիարեան, Օր. Հայկանոյշ Պոյաճեան, Ռուբէն Կարապետեան, Բենիամին Աղոյեան Յովհաննէս Գրլըճեան, ևն.

Ժողովն զոգեցնող գլխաւոր խնդիրն եղաւ ճշտել Հնչակեան կուսակցութեան դիրքը հանդիպ ստանալու պահանջներ: Աւելորդ է քսել թէ ընկերներու և մասնաճիւղերու ստուար մեծամասնութիւնը լարուած հետաքրքրութեամբ կ'սպասէին այս խնդրոյն լուծման: Ինչու որ անկէ կ'ստիւմ պիտի ունենար իրենց ալ դիրքը՝ հանդէպ կուսակցութեան:

Հոսանքներէն մէկը, շուրջ 10 պատգամաւորներ, մասնաճիւղով թիւրքիոյ պատմական անցեալին մէջ՝ Հայերու հանդէպ որդեգրած քաղաքականութիւնը, բարենորոգչական բոլոր ձեռնարկներուն անպտուղ մնալը, նոյնիսկ գաղափարական կուսակցութեանց կողմէ կոտորածի սպառնալիքը և այս առթիւ մասնաւոր ուշադրութիւն ընծայելով Երեսօտարդ թուրքերու կազմակերպած Ատանայի կոտորածին, — կ'եղբակացնէին թէ թիւրքիա արգիական պետութիւն մը պիտի չ'կրնայ ըլլալ, ու հետեւաբար Հայուն կը մնայ շարունակել յեղափոխական գործունէութիւնը մինչև վերջնական ազատութիւն:

Այս հոսանքին գլուխը կը դնուէր Ս. Սապահ-Գիւլեան, իրեն համախոհ ունենալով Փարամազ, Սիւնիք, Ազատ Ոստանիկ և քանի մը ուրիշ ընկերներ:

Երկրորդ հոսանքը՝ զեկաւարտութեամբ Հմայեակ Արամեանցի, Ա.

չըքպաշեանի և Ն. Զաքարեանի և իր մէջ ունենալով ժողովականներու ամենաստուար մեծամասնութիւնը, զէմ էր դաւադրական ամեն ծրագրի և Տաճկահայ ժողովուրդին ու ժառանգ ու քայքայուն վիճակը բնաթողատու չէր գտնէր յեղափոխական գործունէութեան: Մօտէն ծանօթ բնաշխարհ իրական կացութեան՝ ասոնք կը պահանջէին. —

Ա. Միտհատեան Մանամադրութիւնը հետզհետէ բարեփոխելով և թիւրքիոյ բոլոր ժողովուրդներուն գիտակցութիւնն ուղիւնդելով փառատել միջտարեկային աստիւթիւնը:

Բ. Խաղաղ գործունէութեան այս շրջանին մէջ պատահութիւն ընծայել Հայ ժողովուրդին իր ինքնապաշտպանութեան համար պէտք եղած միջոցներուն տիրանալու:

Գ. Տնտեսապէս և մտաւորապէս բարձրանալու միջոց տրուելով

ՄԱՐՕ ՆԱԶԱՐԱԿԵԱՆ

Ն. ԼՈՒՍԻԿԵԱՆ

Ժողովուրդին՝ միամտամտակ նպատակով կ'ըլլանք անոր քաղաքականապէս ալ հասունանալուն:

Դ. Այսպիսով ալ աւելի վերին կ'ըլլայ օր մը, երբ թիւրքիա վերջնապէս ապացոյցը տայ իր անփոփոխելիութեան, Հայ ժողովուրդն ալ մղել վճռական ձեռնարկներու:

Եւ վերջապէս ժողովին ներկայացուած երեք բանաձևերու վրա՛ կ'անգ կ'առնեն:

Չայնորու ճնշող մեծամասնութեամբ կ'ընդունուի պատգամաւոր Հմայեակ Արամեանցի հետեւեալ բանաձևը.

ՄԵՐ ԴԻՐՔԸ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

«Աչքի առաջ ունենալով այն քաղաքական պայմանները որ ստեղծուած են Օսմ. Սահմանադրութեան վերահռչակմամբ Տաճկաստանի իրականութեան մէջ և նկատելով որ աշխատաւոր ժողովուրդը՝ յանձին իր քաղաքական կուսակցութիւններու որոշ չափով հնարաւորութիւն ունի այժմ խաղաղ գործունէութեամբ հետապնդելու իր քաղաքական և սոցիալական լիակատար ազատութեան դադափարը, Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Զ. Ընդհանուր Պատգամաւորական ժողովը կ'որոշէ Տաճկաստանի միջ գործել օրինակսն (շեկալ) հողի վրայ, ցորչափ արդի օրինակսն իրաւունքները չեն խոչընդոտ աշխատաւոր ժողովուրդին ձեռքից»:

Հետեւեալ երկու ուրոյն որոշումներն ալ որոշ գաղափար կազմել կուտան տեղի ունեցած ծանրակշիւ վիճարանութեանց մասին: Այս որոշումները մէկ կողմէ բաւարարութիւն կուտային տիրող հոսանքներու պահանջին և միւս կողմէ ալ կ'ամբողջացնէին վերոյիշեալ որոշումը լեկալիզմի մասին:

Ա. — ԹՈՒՐԻԿ ՆԱՍԻՈՆԱԼԻՉՄԱՆ

«Նկատելով որ թուրք նասիօնալիստները (աղգայնականներ) և այդ նասիօնալիզմի արտայայտիչ քաղաքական գործիչները (իմա՝ Իթթիհատ-Թէրաքքըն) զիտակցարար կը ձգտին ապագազայնացնել Թիւրքիոյ ազգութիւնները և ձուլել գանձնաք Թիւրք ազգութեան մէջ՝ Օսմանցի ընդհանուր անուան տակ, — ժողովը ժխտելով կը ժխտէ ապագազայնացման այդ գաղափարը և կը վճռէ պայքարել այդ ուղղութեան դէմ, ընդունելով ազգերու անկաշկանդ ու ազատ զարգացման և ինքնորոշման իրաւունքը»:

Բ. — ԻՆԴՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Աչքի առաջ ունենալով Օսմ. Սահմանադրութեան տակաւին ոչ-լիովին արմատացած վիճակը և բէաքսիօնէրական արտայայտութեանց հաւանականութիւնը, ժողովը պարտք կը դնէ Գործադիր մարմիններուն վրայ նպատակաշարմար հիմունքներով կազմակերպել ինքնապաշտպանութեան գործը»:

Տաճկաստանի Հնչակեանութեան համար Ծրագիր մը և Կազմական Կանոնագիր մը մշակելէ և օրակարգին բոլոր խնդիրներն սպառելէ

յետոյ Պատգամաւորական ժողովը ձեռնարկեց գործադիր իշխանութեան կազմութեան, տալով անոր «Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Տաճկաստանի Կեդրոնական Վարչ Մարմին» տիտղոսը, զանազանիւ համար արտատահմանի Ընդհանուր Կեդրոնէն, որ կը կոչուէր «Կեդրոնական Վարչութիւն»:

Կեդրոնական Վարչ Մարմնի անդամ ընտրուեցան Արամ Աչքպաշեան (Ատենապետ), Հմայեակ Արամեանց (Ատենադպիր), Մուրատ-Համբարձում Պոյաճեան (Գանձապետ): Իսկ Ներսէս Զաքարեան և Արծրունի փոխանդամ ընտրուեցան:

Երկու Կեդրոնական Մարմիններուն իրաւասութիւններն ու պարտականութիւնները միառմի սահմանուեցան, ապագային ու է թիւրքացութեան տեղի չարուելու համար, մասնաւորաբար թուրք կառավարութեան կասկածներն ու մեքենայութիւնները կանխելու մտահոգութեամբ:

ՀԱԼԱԾԱՆՔ

Հնչակեաններ Զ. Պատգամաւորական ժողովէն յետոյ ծայր աւտիճան խոհեմութեամբ չարժեքով միշտ ջանադիր եղան իրենց վաւերական ծրագրին ու կազմական կանոնագրին տառին ու ոգին հաւատարիմ մնալու, որպէսզի պետական պաշտօնէութիւնը հետզհետէ ընտելանայ ոչ-խաւած կուսակցութեանց գործելակերպին, ու համոզում գոյացնէ անոնց խաղաղ ու երկրաչէն նպատակներուն մասին: Կառավարական կուսակցութեան հետ ի վաղուց անտի սերտ ըսրեկամութիւն մշակած չըլլալուն՝ Հնչակեաններ ինքզինքնին կերպով մը ընդդիմադիրի դիրքի մէջ կը զգային: Եւ այդ իսկ պատճառով կը զգուշանային այն բոլոր արարքներէն, որոնք կրնային իրր պատրուակ ծառայել խոչընդոտ հանդիսանալու Հնչակեան Մասնաճիւղերու խաղաղ զարգացման:

Ասով հանդերձ սիսդեմադիք հալածանքն անպակաս եղաւ Հնչակեաններու ետեւէն:

Կուսակցութիւնը կառավարութենէն վաւերացուելէ յետոյ Թաւթաթ պէյ կամաւ ձգձգեց առաքումն այն չըջաբերականին, որով կուսակալութեանց և անոնց ենթակայ քաղաքային իշխանութեանց պիտի

ծանուցուէր օրինականացումն ու վաւերացումը Հնչակեան Կուսակցութեան: Այս առթիւ ես ու Ալըքաշեան քանիցս թէ՛ բերանացի և թէ՛ գրաւոր դիմումներ ըրինք Թաւթաթ պէյին և, չարունակ յիշեցնելով իր բացարձակ խօստումն ու պարտականութիւնը՝ կը պահանջէինք վերջ տալ հալածանքին: Իրեն կը ներկայացնէինք կարգ մը Հնչակեան Մասնաճիւղերէ ստացուած բողոքներ, որոնցմով ընկերներ կը բողոքէին թէ՛ ոչ միայն տեղական կառավարութիւնը, այլև յարգեր ընկերակցութեանց օրէնքին բացորոշ տրամադրութիւնները, այլ պարզապէս կը գերէր իր ըլլան Մասնաճիւղերու բնականոն ընթացքին, արգելք կազմակերպուելու, արգելք համախմբուելու, արգելք գլխաւոր բանալու, նոյն խնդ տեղ տեղ արգելք Կուսակցութեան կնիքը գործածելու, առարկելով թէ՛ կնիքին զինանիշը «մուղիր առմա» մըն է և այլն:

Երկուսորդ Թուրքիոյ ամենէն ազատական ճանցուած պաշտօնեան, Թաւթաթ պէյ, միշտ ժպտաչուրթն ընդունելով մեզ կը վստահացնէր թէ պէտք եղած հրահանգը տրուած է ամէն կողմ և թէ եկած բողոքներն անշուշտ թիւրիմացութեանց արդիւնք ըլլալու են: Կ'ունէինք դրոշմ, կը յուսադրէր և... կը շարունակէր յաւերժացնել հալածանքն ընդդէմ Հնչակեանութեան:

Մեր գաւառական գործիչները դժնդակ խոչընդոտներու կը հանդիպէին և շարունակ բողոքներ կը տեղային կառավարական պաշտօնէից դէմ, պահանջելով որ Բ. Դրան մօտ ազգու դիմումներ կատարենք: Մինչդեռ չարիքին արմատը բուն իսկ Բ. Դրան մէջ էր...

Օրտուի չըջանի «միւթէկալիպէններուն» դէմ օրինաւոր պայքար մղող մեր գործիչը Հայկ Գէորգեան կը ձերբակալուէր և մինչև Քրապիզուն կը զրկուէր Ռուսիոյ յանձնուելու սպառնալիքին ներքեւ, ուր նա կորսուելու վտանգին կ'ենթարկուէր: Ահազին դժուրութեամբ կարելի կ'ըլլայ փրկել զինքը, և հեռացնել իր գործունէութեան շրջանակէն:

Նոյն հրաժանքը նաև Պրուսայի չըջանի գործիչ Սեդրակ Գալաճեանի, Փոքր Հայքի չըջանի գործիչ Վ. Արծրունիի և Ասուպի և ուրիշներու հանդէպ, առանց ո և է հիմնական ամբաստանութեան, առանց օրինադանցութեան արարք մը մատնանշելու, պարզապէս իրր Հնչակեան, ենթակայ էին կամայական հետապնդութեանց:

Պոլսոյ հրապարակին վրայ գինավաճառներուն քով բացէ ի բաց ծախուող ասորճանակներն անգամ, օրինակի համար կ'օլտ մը, պրապնիսկ մը, վէպլէյ մը... Երբ Հնչակեան գործիչի մը վրայ գտնուէր, խնդրոյ նիւթ կ'ըլլար, յանցանք կը նկատուէր, մինչդեռ անդին առան-

ճնշանորհալ չէթէներ տասնհարուածեան զինուորական մալդէրներն ու ընդանութ կը չըջադայէին անարգել ու անպատիւ:

Միևնոյն հալածանքը նաև Հնչակեան հրատարակութեանց հանդէպ: Այս հեղձուցիչ պայմաններուն մէջ դումարուող Շրջանային Պատգամաւորական Ժողովները բուն հարցապնդումներով կը ծանրանային գործադիր մարմիններուն վրայ, ենթադրելով թէ պատասխանատու վարչութիւններ պէտք եղած կորովով չէին պաշտպանած կուսակցութեան շահը: Այնինչ իրարու յաջորդող վարչութիւններ կեանքի մէջ միևնոյն դժուարութեանց, իթթիհատական միևնոյն ժայտին կը բաղխէին:

Աւանդապահ ու համբերատար այդ կուսակցութիւնը խռովքով յուզուեցաւ իր խորութեան մէջ: Արտասահմանի առջև քաշուած պարիսպները խորտակուեցան և դժգոհութեան կոհակները խուժեցին Թուրք սահմաններէն ներս: Ատելութեան ճիշդ իր ձայնը լսեցուց կարգ մը անհատ Հնչակեաններու ախանջին: Այսպէս կամ աշխպէս խմորումն սկսած էր, թէև կուսակցութեան Թիւրքիոյ կազմակերպութիւնը անայլայլ կը յարատուէ իր ուղղութեան մէջ, հաւատարիմ Զ. Լնդհ. Պատգ. Ժողովի որոշումներուն, բայց կային և անհատ ընկերներ ու խմբակներ ալ, որոնք կ'զգային թէ սահմաններէն անդին գործողներ օր մը պիտի փորձուէին միջամտելու այս տեղի գործերուն, անոնց տալով նոր քօն, նոր բովանդակութիւն:

Ք Ե Օ Ս Ք Ե Ն Ճ Ե Ւ Ժ Ո Ղ Ո Վ Ը

Ժամանակ է վերջնելու այն խորհրդաւոր վարադոյրը, որուն ետև թաքնուած կը մնայ Բէօթլէնճէի համբաւաւոր Ժողովը: Տարիներու ընթացքին մէջ հաղար ու մի տեսակ առատակներ յօրինուեցան կառավարութեան և զանազան մութ ոյժերու կողմէ: Ու այնպէս մը ցոյց տրուեցաւ, որ իբր թէ Տաճկա-Հայի այդ Ժողովով օսմանեան պետութիւնը կործանելու և զանազան պետական անձանց կեանքին դէմ զաւելու նպատակներ հետապնդած են և այլն:

Մենք այս տողերը կը գրենք առանց ուէ թեր կամ դէմ կանխամտածութեան: Խնդրոյն վրայ կը նայինք բարձրէն և զայն կը դառնաք իբր մեր նորագոյն պատմութեան մէկ էջը: Բացարձակ անկողմնա-

կալութեամբ պիտի արձանագրենք, եղելութիւնները իրենց մերկութեան մէջ, որպէսզի ժամանակն ինչը կատարէ գէպքերուն ու գէմքերուն գնահատութիւնը:

Թող ոչ ոք չ'զարմանայ երբ փութամ յայտարարել թէ քույր կառաւարդութիւնը ինքը կանխաւ քոյրասրած եր կազմութիւնն այդ ժողովին, վաւերացուցած ըլլալով Հնչակեան Կուսակցութեան Ծրագիրն ու Կազմութեան Կանոնագիրը: Ասով ընդունուած էր այդ կուսակցութեան Պատգամաւորական ժողով գումարելու իրաւունքը, ճիշտ այնպէս, ինչպէս որ ընդունուած ու թոյլատրուած էր Իթիհատ-Թէրաքքըի, Հ. Յ. Դաշնակցութեան, Սահմանադիր Ռամկավարներու և ուրիշ քաղաքական կուսակցութեանց Բանկրէները: Ամեն տարի բուն իսկ Պոլսոյ մէջ կը գումարուէին քաղաքական կուսակցութեանց հերթական համագումարները: Այսպէս կազմուեցան մեր Զ. Բնդհ. Պատգ. ժողովէն զատ նաև «Տաճկաստանի Մասնաճիւղերու Բնդհ. Պատգամաւորական ժողովները» ըստ վաւերացեալ Կանոնագրի 184-193րդ Յօդուածներու տրամադրութեանց:

Տ. Քէլէկեանի և Տ. Ներկանեանի կողմէ թուրքերէնի թարգմանուելով թալէվաթ պէյին ներկայացուած այս կանոնագիրը կէտ առ կէտ և մանրադնէն քննութենէ անցուելով անոր գործադրութիւնն հրամայուած էր, հետեւաբար կառավարութիւնը կանխաւ գիտէր որ Հնչակեան Կուսակցութեան Բանկրէն պիտի գումարուէր, մասնաւոր որ ժողովէն առաջ մամուլին մէջ բազմիցս գրուած ու խօսուած էր այս մասին:

Խնդրոյ առարկայ ժողովը համակուսակցական է. Բանկրէն էր, որ կրնար գումարուիլ հոս, Պոլսոյ մէջ կամ այլուր:

Գալով Բանկրէն գումարելու ժամանակին, ասիկա ալ կանխաւ ծանուցուած էր Կեդրոնական Վարչութեան պաշտօնական չրջաբերականով և տեղի պիտի ունենար 1913ի ամառը, Պուլկարիոյ Վառնա քաղաքին մէջ:

Ահաւասիկ այս առթիւ Տաճկաստանի Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի յատուկ չրջաբերականը, ուրիշ պիտի տեսնուի որ Տաճկաստանի Հնչակեանութիւնը երբեք մեղադրելի արարքի մը մէջ գտնուած չէ հանդէպ օսմ. կառավարութեան ու ռեէ կանխամտածուած գաւազդութիւն գոյութիւն չունէր:

ՇՐՋԱԲԵՐԱԿԱՆ ԹԻԻ 7

Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Տաճկաստանի Մասնաճիւղերուն

Սիրելի բնկերնե՛ր,

Կեդրոնական Վարչութիւնը Վառնայի մէջ է. Բնդհ. Պատգ. ժողովը գումարելու համար չրջաբերական հանած էր. այդ չրջաբերականները ղրկուած էր Պոլիս անպաշտօն անհատի մը, որուն քով ամիսներով մնալէ ու մէկ մասն ալ փճանալէ վերջ մասնաւոր հետապնդումներով զանոնք ձեռք անցուցինք և մասնաճիւղերուն ղրկեցինք, սակայն թուով անբաւական ըլլալուն, կարելի չեղաւ բոլոր մասնաճիւղերուն ղրկել, ուստի այս պարագան հաղորդելով պատկանեալ մարմնոյն՝ չրջաբերականներէն մաս մըն ալ ուղեցինք. Բայց դժբաղդաբար չղրկեցին, որով կարգ մը մասնաճիւղեր չկրցան ստանալ: (*) Մենք այդ ժողովին գումարուել միայն այդ չրջաբերականներէն տեղեկացանք:

Ի վերջոյ քաղաքական պարագաները արգելք եղան նոյն ժողովին Վառնայի մէջ գումարուելուն և Կեդրոնական Վարչութիւնն ալ նոր չրջաբերականով մը չը հաղորդեց թէ ժողովը պիտի կայանայ... քաղաքին մէջ, միայն, ինչպէս յետոյ խմացանք, ժողովին նոր նշանակուելէք տեղն ու ժամանակը Իզմիթ, Գատը-Գիւղ և ուրիշ իրենց համակիր եղող 1-2 բնկերներու գրած են ու ժողովին տեղը հաղորդած նոյն իսկ հեռագրով:

Այս բոլոր իրադարձութիւնները մեզմէ գաղտնի, գիտաւորաւ եղանակով կատարուել են, որպէսզի միմիայն Կեդրոնական Վարչութեան ուղած մասնաճիւղերն ու բնկերները այդ ժողովին մասնակցին. այդ պատճառով թէ՛ մենք և թէ՛ Մասնաճիւղերու մեծամասնութիւնը պաշտօնապէս Ռումանիոյ մէջ այդպիսի ժողովի մը գումարումէն բաւարացարձակապէս անտեղեակ մնացին: Մինչդեռ ըստ օրինի, Թիւրքիոյ մէջ գտնուող մասնաճիւղերուն և բնկերներուն մասնակցութեան իրաւունք ու չափն ճշգրէն ու անօրինիլը Վարիչ Մարմնիս կը վերաբերէր: Կիմանանք թէ վերոյիշեալ ժողովին մասնակցած են կարգ մը մաս-

(*) Ասկէ ինքնին կը հետեւի թէ Տաճկաստանի շատ մը մասնաճիւղեր նոյնիսկ անտեղեակ մնացին այդ ժողովին կազմութեան, որով չէին կրնար պատասխանատու ըլլալ անոր որոշումներուն:

հաճիւղեր որոնք ճայնի իրաւունքէ զուրկ են: Ու, ահա, այս կերպով 6-10 ընկերներ քովէ քով գալով, է. Ընդհ. Պատգ. ժողովի հանգամանք ստացած ու զանազան որոշումներ քուէարկած են:

Այդ ժողովը, ի միջի այլոց, որոշեր է՝ Տաճկաստանի Ս. Դ. Հընչակեան կազմակերպութեան ինքնավարութիւնը ֆինկել, Կեդրոնական Վարիչ Մարմինը լուծել: Եւ իր կողմէ երեք ընկերներու պաշտօն յանձներ է որպէսզի ներկայանան մեզ և ի ձեռին ունեցած վկայագրով ու յանձնագրով կուս. գոյքերը պահանջեն, աւելցնելով որ եթէ չըյանձնենք՝ որոշուած է մեր մասին կուսակցութեան իլլէկալ կանոնագրի պատժական արտադրութիւնը նոյնութեամբ կիրարկել ամեն դնով...

Մենք բնականաբար, օրինականութենէ բխած մարմին մը ըլլալով այդպիսի պահանջի մը և սպանալիքի մը չէինք կընար տեղի տալ: Հետեւապէս պատասխանեցինք թէ՝ ձեր բերած գրութիւնները մեզ համար անբաւարար են ձեզի գրական պատասխան տալու, որպէսզի այդ որոշումներուն ենթարկուինք, նախ անհրաժեշտ է որ այդ ժողովին մասնակցող մասնաճիւղերը գիտնանք և մեզնէ տեղեակ ըլլանք անոր օրինաւոր հանգամանքին: Մինչև այսօր մեր քաղած տեղեկութիւնները ցոյց կուտան որ այդ ժողովը 9-10 ընկերներ քովէ քով բերելով կազմուած է. մեր քննութիւնները կը շարունակենք և արդիւնքը իր մանրամասնութեամբ բոլոր մասնաճիւղերուն պիտի հաղորդենք: Պէտք կզգանք յիշել հոս նաև այն որ ժողովին կազմին, օրինականութեան մասին մեր ուղղած հարցումներուն չ'պատասխանեցին ժողովին անանոյ՝ ներկայացողները, ըսելով որ «Դուք պարտաւոր էք միայն համակերպիլ... մենք բացատրութիւն տալու պաշտօն չունինք»:

Այդ ժողովը ցրուելէն վերջ հայտնակ ամիս մը անցած ըլլալուն, դեռ որոշումները հաղորդուած չեն:

Կէդրոնական Վարչութեան անդամ ընտրած են Ընդհ. Ստպան-Գիւլեան, Վարազդատ և Փարամազ, փոխանդամ՝ Օղանեան, Սիւնիք:

Մենք եկող ընկերներէ՝ տեղեկացանք թէ Վարիչ Մարմինը լուծած և ընկք Տօքթ-Պէննէ, Եղիկեան և Արծրունի նոր Վարիչ Մարմին ընտրած են, և փոխանդամ ընկ. Վահագն և Ռ. Կարապետեան: Ընկեր Արծրունի բացարձակապէս մերժած է այդպիսի պաշտօն մը ընդունիլ: Ընկ. Գ. Եղիկեան և Ռ. Կարապետեան արտասահման կը գտնուին:

Արդ, երբ այս իրադարձութիւններուն տեղեակ եղանք, մենք իսկոյն խորհրդակցական ժողով մը կազմեցինք մասնակցութեամբ Պոլսոյ մասնաճիւղերու գիտակից և փորձառու ընկերներուն և Ուսանողներուն, և իրողութիւններն հաղորդելով՝ անոնց կարծիքն ուղեցինք: Անոնք

հետեւալ թելադրանքը ըրին մեզ՝ «Բերուած վիսլակներ և յանձնադիրը, է. Ընդհ. Պատգաւաւորական ժողովին օրինաւորութիւնը փաստելու ակաւախան նկատելով, խորհրդայնական ժողովս կորոշի՝ մինչև բաւարար ապացոյց ձեռք բերելը, քե Կեդր. Վարչութեան և քե պատգաւաւորներու կողմէ, չյանձնել ուրիշ գոյք: Հետեւաբար շարունակել գործը»:

Կեդրոնական Վարիչ Մարմինն անհրաժեշտ կը համարէ գիտնալ թէ՝

1. Ձեր մասնաճիւղը է. Ընդհ. Պատգ. ժողովի գումարումէն 1-2 ամիս (Ընդհ. կազմ. կանոնագրի 3օդ. 4ի) առաջ օրակարգի խնդիր ներկայացնելու հրաւեր ստացածէ, և ի՞նչ օրակարգ առաջարկած է:
2. Ձեր մասնաճիւղը այդ ժողովին մասնակցածէ և ո՞վ եղած է պատգաւաւորը ու ինչ մանտաթով:

Կը յանձնարարենք որ մեր մասնաճիւղերը կենտական պարագայի մը առաջ գտնուելին զգալով, փութացնեն վերագրեալ հարցումներուն պատասխանը, որպէսզի Կեդր. Վարիչ Մարմինն կարողանայ իրերը աւելի որոշ կերպով քննել և ըստ այնմ իր դիրքը ձևակերպ Մասնաճիւղերն ալ գիտակ պահել կուս. բոլոր անցուղարձերուն...»

Խիստ կարեւոր այս սօքիւմանին հրտարակութեամբ կը յուսանք երեք նպատակի ծառայած ըլլալ, այսինքն հառտատել թէ՝

1. Տաճկաստանի Հնչակեանութիւնը բացէ իրաց կատարուած իրողութեան մը առջև գտած է ինքզինքը:

2. Ժողովը գումարուած է գաղտագողի: Այս պարագային պատճառները բնաւ չենք չորքեր հոս և մեր անձնական կարծիքն յայտնելէ ալ կը քաջուինք. Անաչառ պատմութիւնը և ժամանակը այս մասին իրենց վճիռները պիտի տան օր մը:

3. Ժողովին որոշումներն յայտնուելէ յետոյ Թիւրքիոյ Հնչակեանութիւնը անվերապահօրէն անոր դէմ արտայայտուած է: Արդէն յետագայ դէպքերն ու իրողութիւնները փաստերով պիտի հաստատեն այս պարագան:

ԹԱԼԵԱԹ ՊԵՅԻ ՄԱՀԱՓՈՐՁԸ

Թալէաթ պէյի դէմ, իբր թէ, կազմակերպուած մահափորձը մէկն է այն Սաղայէլեան պատրուակներէն զոր առիթ ծառայեցնելով Գերման և Թուրք սփրազորներու քլիքը՝ գործադրութեան դրաւ հայաջինջ ծրարները: Այս ծրագրին անդրանիկ զոհերն հանգիստացան այն

քան Հայորդիները, որոնք Պալատի չըջափակին մէջ կախողան հանուեցան 1915 Յունիս 2[15]ի առտուն:

Խնդրոյ առարկայ մահափորձը, ինչպէս յայտնի է, տեղի չունեցաւ: Ասով հանդերձ իր հետեւութիւններով խիստ ծանր կշռեց՝ ընդհանրապէս Հայութեան և մասնաւորապէս Հնչակեանութեան վրայ:

Կարժէ որ հանգամանօրէն լուսարանուի այս խնդիրն՝ իր ծագման, հետապնդութեան և արդիւնքին տեսակէաներով: Եւ ասիկա երկու նպատակով, այն է՝

Ա. Պատմութեան հանդէպ պարտք մը հատուցանել:

Բ. Թիւրքիան դատելու պաշտօն ունեցող Համաձայնական զիւանադիտութեան վաւերական փաստ մը հայթայթել:

Նիւթին այս մասը, ինչպէս նաև ձերբակալութեանց ու դատաւարութեան պարագաները ֆրանսերէն ևս պիտի հրատարակենք, եթէ հնարաւորութիւն ունենանք:

Ո՞Վ ՄԱՏՆԵՅ ԳԱՂՏՆԻՔԸ

Արշալիր Սահակեան (Արթիւր Եսսեան) ազգաւաճառ հրէշք, որ տարիներէ ի վեր գաղտնի ստտիկանութեան մէկ գործակալն ըլլալով Հայութեան և մասնաւորապէս Հնչակեանութեան պատուհասն եղաւ:

Ժամանակին կառնած ըլլալով մասնիւյն վատութիւնը, նախ նամակներով զգուշացուցած էինք Հնչակեանները և յետոյ Նոյնիսկ լրագրով զիմակաղերձ բրած էինք զինք: Գահիրէի Հնչակեան Մասնաձիւղն ևս ասեան մը զոն գնաց իր խօրէութիւններուն: Մինչև որ Եգիպտոսի մէջ կազմուած Միջկուսակցական Մարմինն ալ անդամակցեցաւ և անոր գաղտնիքները գաղտնի ստտիկանութեան հաղորդած ըլլալը ստուգուելով պաշտօնական չըջարեակնով մը եղելութիւնն հաղորդուեցաւ բոլոր ազգային չըջանակներուն — Ազգային Ժողովոյ Ատենապետ Տօքթ. Տաղաւարեանի, խմբագրութեանց և կուսակցական կեդրոններու:

Արշալիր Սահակեան յաջողած էր Եգիպտոսի Հնչակեան Մասնաձիւղին կողմէ պատգամաւոր ընտրուիլ և իբր այն մասնակցիլ Քէօսթէնճէի Բօնկրէին (Է. Ընդհ. Պատգ. Ժողով), ուր տրուած բոլոր որոշումները և մասնակցողներուն անունները Տէտէ-Աղաճի Օսմ. հիւպատոսին միջոցաւ դրկած էր Պոլիս, Ոստիկանութեան Տնօրէնութեան:

Այս պարագան Արշալիր Սահակեան անձամբ խոստովանեցաւ Պա-

տերազմական Ատենան մէջ, բոլոր ամբաստանեալ Հնչակեաններուն ներկայութեան: Հնչակեաններու դատաւարութեան ընթացքին Արշալիր Սահակեան կը ներկայանար իբր անձնական դատաւար (Միւստաֆ Ծախտի):

Մինչդէռ մասնիւյն էր, որ Ոստիկանութեան Տնօրէնութեան տեղեկադրած էր Թալէաթ պէյի դէմ կատարուելիք մահափորձը. այս ասիւ յակնեց յանուանէ մասնաւորապէս էր այն անձերը, որոնք իբր թէ կազմակերպած էին մահափորձը, ինչպէս նաև այն անձերը, որոնք բերուած էին, իր ըսելով, մահափորձը կատարելու համար:

Նոյն այս գործակալն էր որ Թալիկ լրագրին մէջ (1915 Սեպտեմբր Մայիս ամիսներուն) հրատարակեց թանալից յօդուածներու շարք

ԱՐՇԱԼԻՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ (ԱՐԹԻՐ ԵՍՍԵԱՆ)

մը (*), ընդդէմ Սապահ-Գիւլեանի և ընկերներուն, իբր Շէրիֆ փաշայի հետ միանալով Թուրքիոյ դէմ գաւազներ և Պոլսոյ մէջ հակա-թիթիսական յեղափոխութիւն մը պատրաստող: Յօդուածները կ'ըստորագրէր Մեհմետ Միշիկաճ ծածկանունով:

Ով որ ժամանակին առիթ ունեցաւ կարդալու այդ յօդուածները, զիւրաւ կրնայ հետեցնել թէ ինչ ահարկաւ գրգռութեանց տեղի տուին անոնք, ազդելով մասնաւոր Պատերազմական Ատենան վրայ և զայն մղելով անսահման զիւրադրութեան: Հայահալած պաշտօնէութեան

ձեռքին մէջ աղէտալի դործիք մը եղան այդ գիտութեամբ, զրպարտող, յայտնապէս թելադրուած սաղրանքները: Մենք Պատերազմական Ատեանի բանտին մէջ անձնապէս կրեցինք ասոր պժգալի հետեւանքները, բանտին մէջ մեղի հետ եղբայրարար տեսակցող թուրք և տյլազգի բանտակիցներ այդ գրութիւններէն աղջուելով, կը լարուէին մեղի զէմ և ամէն առթիւ կը զգուշանային մեղ հետ հաղորդակցելէ, երեսուն կը զարնէին ահաւոր զրպարտութիւնները, պետութեան դաւաճան և անխիտանական կ'անուանէին մեզ, իսկ բանտային պաշտօնեաներ ու կարգապահներ բացէ ի բաց սկսան հայնայել մեզ, խոշտանգել և հազար ու մի տեսակ նեղութեանց ենթարկել:

ՄԱՏՆԻՉԻՆ ԴԻՄԱԿԱԶԵՐԾՈՒՄԸ

Պատերազմական Ատեանի կողմէ խափանուած Կոնստի տեղ հրատարակուող Դայլայիկ լրագրին 1914 փետրուար 5) 18ի թիւին մէջ երեւցաւ Արշաւիր Սահակեանի նկարը հետեւեալ յօդուածով. —

ԱԺԱՆՍ-ԲՐՈՎՈԳԱՔԻՕՐԸ

ԱՐԹԻԻՐ ԵԱՍԵԱՆ (ԱՐՇԱԻՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ)

Հայ յեղափոխութեան և Հայ անուան արատ բերող այս մարդն էր, որ վերջերս վտարուեցաւ Ս. Դ. Հնչակեան Կուս. Գահիրէի Մասնաճիւղէն, իբրեւ փաստուած ու անհրաժեշտութիւն ապացուցուած մասնիչ րօն:

Երկու դիրքի վրայ հանուած իր պատկերները կը հրատարակենք, որպէսզի ամենքը տեսնեն ու ճանչնան սեահողի այդ մարդը, որ ընդունակ եղած է ծախելու իր ազգն ու խիղճը, իր մակաբոյժի թերմաշ գոյութիւնը անխնայարտօրէն քաշկռտելու համար:

(*) Սիւսի պիտի փակէի վերնագրով յօդուածներէն մէկուն մէջ Արշաւիր իր մասին առանձին ծանօթութիւն մը գնելով, ի մէջ այլոց հետեւեալ տողերը կը գրէ. «Ամէն դարու և շրջանի մէջ ու երկրի մէջ ալ իբր խափեութիւն համարուող այս ընթացքը ևս աներկիւղ յանձն կ'անէի, աչքիս առջև ունէի իմ հայրենիքս և հայրենիքիս շահերը, զոր ամէն բանէ աւելի կը սիրեմ...»:

Աւելորդ է ըսել թէ Արշաւիր Սահակեանի պէս ազգադաւ անխիղճներուն հայրենիքը իրենց զրպանն է:

Արշաւիրի գործակիցն էր իր աներորդին Նշան Սեթեան:

Այս մարդուկը իր իսկ գրութեամբ խոստովանած է ահաւոր իրութիւնը, այո՛, ինքն իր ստորագրութեամբ հաստատած է կուսակցադաւ մը, ազգադաւ մը, վաճառուած մը և միով բանիւ աժանս — բրօլօգադէօր մը ըլլալը...

Ս. Դ. Հնչակեան Կուս. Գահիրէի մասնաճիւղին մէկ պաշտօնադիրը կըսէ իմէջ այլոց.

«Այս թշուառականը, որքան մեղ յալանի է, եռզատոցի է, իսկական անունն է Արշաւիր Սահակեան, կրած է զանազան ժամանակներ հետեւեալ կեղծանունները՝ Մհեր, Ա. Մեղմունի, Ֆիլոս Ալիս, Մով Պարհատ, Մարքիզ, Ալիս Ռշտունի: Այս անուններով յայտնի եղած է Սեբաստիոյ, Կեսարիոյ և Պրուսայի շրջանները... իր լրտես մասնիչական տեղեկագրերի մէջ ստորագրած է Radolf Ston և Maclad ու Լուիֆի...»:

Ասոր վրայ աւելցնենք թէ այդ արարածը քանի մը տեղեր խաբելով անուանացած է քանի մը կիներու հետ, որոնք այսօր կ'ապրին իբրեւ իր անպարտ զոհերը և որոնցմէ իր անխնայ հետքը կորսնցնելու համար Բիւզանդիոնի մէջ հրատարակել տուաւ Ատանայէն գրուած թղթակցութիւն մը, իբր թէ Իտալացի զինուորներ կղղկներու մէջ զինքը սպաննէր և զիակը ծովը նետեր են ևն...

Նոյն գրութիւնը մեղի ալ գրկուած էր և չէինք հրատարակած կուսակցով խնդիրը...

Ժամանակ անցնելէ վերջ Գահիրէի Ս. Դ. Հնչակեան Մասնաճիւղը մեղ հարցուցած էր թէ կը ճանչնանք արդեօք Արքիւր Եասեանը, զոր իբր ուսուցիչ կուղեն եղեր վարձել հոն: Մենք այն ժամանակ զգուշացինք Գահիրէի Մասնաճիւղը, կասկածելով որ գուցէ այդ անուան տակ պահուած է աննկարագիր առաւ-փախաւը...

Այս ընկածը, սակայն, այսպէս թէ այնպէս կը յաջողի սպրդիլ Գահիրէի ընկերներու շարքին մէջ և նոյնիսկ իր դիրքը շահագործելով, անորակելի լրբութեամբ այս ու այն անկերով վերագրել իր արարքները, խոտովութիւն ու ատելութիւն սերմանելով և պատճառ դառնալով տխուր իրողութեանց...

Մասնիչ-լրտեսը՝ լոկ գրած շահիլու նպատակով կը դիմէ չ'երեւակայելիք ստութեանց և զրպարտութեան, Ազգն ու Կուսակցութիւնը կասկածի տակ գնելով յաշտ կառավարութեան և իր շրջապատին:

Արշաւիր Սահակեան Հայ իրականութեան մէջ կատարեալ մէկ տիպարն է Ազգիքի, որ մէկ կողմէ Ռուս ընկերավարական կուսակցութեան վերին շրջանակներուն մէջ պատախանատու պաշտօններ կըստանձնէր և կառավարութիւնը կ'ահաբեկէր և միւս կողմէ իր պատ-

կանաճ կուտակեցութիւնը կը մատնէր նոյն կառավարութեան, այն տարրերութեամբ միայն որ Հայ Սփօք տւելի անարդ ու ստորին էր, երբ միայն սուտին ու կեղծիքին կ'ապաւինի:

Սե' ԸԼԼայ / ր երեսը...

(Այս գրութիւնն ստացած էինք Գահիրէի Հնչակեան Մանածիւղէն և յապաւմամբ հրատարակած)

ՄԱՏՆԻՉԻՆ ՇԵՏՔԸ ԿԸ ԿՈՐՍՆՑՆԵՆ...

Արշաւիր Սահակեան այս հրատարակութենէն յետոյ ասոր-անոր միջոցաւ սպառնալիքներ տեղացուց Դաշնակցիկի խմբադրութեան հասցէին և զանազան փորձեր բրաւ նոյնիակ ընկերներէ ոմանց հաւատա-
ցնելու թէ ինչ միայն Հ. Յ. Դաշնակցութեան մէկ քանի գործիչներն է որ կը հետապնդէ և թէ Հնչակեաններու վնաս հասցնելու ունէ նպա-
տա՛յ չ'ունի:

Անարգ մատնիչը կ'ենթադրէր թէ Դաշնակցութիւնն հետապնդելը կրնար պատճառ մը ԸԼԼալ իր օձիքը ձեռքէ թողնելու համար: Մինչ-
դեռ այս յայտնութիւնը նոր գրգիռ մը եղաւ մեզի՝ կրկնապատկելու
մեր ջանքերը և հասարակութիւնն զգուշացնելու հրեւշ:

Մատնիչը Պոլսոյ Կեդրոնական փոստային մէջ նամակատուփ մը
վարձած էր և այն ալ Ս. Դ. Հնչակեան Ուսանողական Միութեան
վարձած տուփին մօտերը, ո՛վ գիտէ ինչ կանխամտածութեամբ:

Մենք ալ Կոնակի խմբադրութեան անուամբ վարձած էինք թիւ
125 նամակատուփը, ուր անգամ մը, ցրուող պաշտօնէին անզգուշու-
թեան հետեանքով, տապալում նամակներուն մէջ սխալմամբ ձգուած
նամակ մը գտանք: Այդպիսի սխալմունքներ յաճախ կը պատահէին,
երբեմն ալ մեզի ուղղուած նամակներ ու թղթակցութիւններ անուշա-
գրութեամբ ուրիշներու սուփը կը ձգուէր և տուփերուն սէրերը կը
վերադարձնէին մեզ:

Մեր տուփին մէջ ձգուած նամակը արտառուց հասցէ մը կը կրէր
թիւ 50 ՓՕԼ: Երբ պատկանեալ պաշտօնէին գիմեցի և նամակին տէրը
հարցուցի, «Ահաւասիկ կ'ուզայ կոր», բնաւ պաշտօնեան և մասնա-
նչեց գէմի մեծ դռնէն ներս մտնող ակնոցաւոր չիք երկտասարդ մը:

Եկողը նոյնինքն մատնիչն էր, Արշաւիր Սահակեանը, որ 1914
Մարտ 13ի միջոցները նոր անուանակոչութեամբ եղած էր «Թիւ 50
Փօլ» և Պոլսոյ մէջ ու չըջակայքը կը շարունակէր իր սխրաշործու-
թիւնները:

Մինչդեռ նոյն օրն իսկ Բանքեր թերթին մէջ իր հետքը կորսնցնե-
լու ճիգ մը կը ԸԼԼար: Որով ստիպուեցանք յաջորդ օրուան Դաշնակցիկին
մէջ հրատարակել հետեւեալ ղեկոյցը:

«ԹԻԻ ՅԻՍՈՒՆ ՓՕԼ»

«Մատնիչ-Լատիս Արշաւիր Սահակեան կամ ուրիշ անուամբ Ար-
թիւր Եասեան կոչուող արարածը, որ ասիէ առաջ Բիւզանդիոն թեր-
թի միջոցաւ իր հետքը կորսնցնել ջանացած էր, հիմա ալ Բանքեր
թերթը ձեռք առած է և կ'աշխատի այնպէս ցոյց տալ թէ հասարակու-
թենէն հեռու կողմացած վիճակի մը ենթարկուած է:

«Ուստի կը յայտարարենք թէ բոլորովին սուտ և նպատակաւոր
են երէկի Բանքերի տուած լուրերը մատնիչի մասին: Բացարձակ հի-
մունք ունինք պնդելու թէ մատնիչը Պոլսոյ մէջ կը շարունակէ իր
աղտոտ գերը և հիմա կը կոչուի «ԹԻԻ ՅԻՍՈՒՆ ՓՕԼ»:

«Մատնիչը ամեն օր կը ծպտուի և հոգ կը տանի անձանակելի
ԸԼԼալու: Ի վիճակի ենք յայտնելու թէ մատնիչը կը կրէր ոսկեգոյն կեղ-
ծամ, սև ախոց, մոխրագոյն վերարկու, ալանկոկ կօշիկ և շաղանա-
կագոյն ձեռնափայտ...»

«Կը խնդրենք հասարակութենէն՝ զգուշանալ լրագրական գիտում-
նաւոր հրատարակութիւններէ, որոնք կրնան նպատակ ունենալ մե-
ռած, փախած, բռնուած, անյայտացած ցոյց տալով հայակեր խաւար
ուժերուն ծառայել...»:

Այսօրինակ խաղի մը առջև կը դնուինք նաև հիմա, այս անգամ
ալ Ժառանգակ լրագիրը ձեռք առնուած է մատնիչին հետքը Պոլսէն հե-
ռացնելու նպատակաւ: 1918 Նոյեմբեր 13/26 և թիւ 3366 Ժառանգակի
մէջ հետեւեալ լուրը կարդացինք.

ՀԱՅ ԽԱՖԻՅԷ ՄԸ ԲԱՆՏԱՐԿՈՒԱԾ

«Մասնաւոր տեղեկութեանց համաձայն՝ տխրահոգակ Արշաւիր Սա-
հակեանը բանտարկուած է Ատանայի մէջ, «Շանթաթ»ի խնդրի մը
պատճառով: Ինչպէս ծանօթ է յիշեալ սինքորը իր մասնութիւններով
Պոլսոյ մէջ կախել առաւ 20 Հնչակեաններ և շատ մը Հայերու օճախ-
ները քանդեց իր «Ժուռնալ»ներով:»

Դարձեալ Ատանա. Բիւզանդիոն ալ, ինչպէս վերը տեսնուեցաւ,
Ատանայէն ստացուած թղթակցութեամբ կը ծածկէր հետքը թշուառա-
կանին: Հաւանորէն Արշաւիրի մէկ գործակալն է նոր «տեղեկութեան»
աղբիւրն ալ...

1914 ՅՈՒՆԻՍ 16 Ի ՁԵՐԲԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1914 Յուլիս 16ին Պոլսոյ Հնչակեան կազմակերպութեան բոլոր կարեւոր անդամները ձերբակալուեցան և առաջնորդուեցան Ոստիկանութեան կեդրոնը:

Ներսէս Զաքարեան, Մկրտիչ Բնակունի և ես կառաջնորդուինք Միւտիրիէթի յետնամասը, պարտէզին խորը, երկյարկանի ցածլիկ շէնք մը, ուր կը տեսնենք Սամուէլ Թումաճեանը և դերձակ Ստեփան Դանիէլեան: Սպառնալիքներ կը նայինք: Կը փորձենք երկու բառով այս կալանաւորման շարժառիթն իմանալ, բայց Քոնստանտինոպոլի միջոցով, որ ներկայ է, կը ստատէ յարաւարարելով թէ խտրելի պարագայ մը չկայ և փոխանակել: Կ'առարկենք Քոմիտէին և այս վարժունքին պատճառը կը հարցնենք:

— Չեմ կրնար բացատրութեան մտնել, կը պատասխանէ պաշտօնեան, միայն խորհուրդ կուտամ համակերպիլ արուելիք հրամաններուն: Ձերբակալուած էք և մինչև հարցաքննութիւն հարկ է լուծութեամբ անցնել ժամանակը:

Խօսքերուն մէջ զճառական չեղտ մը կայ, որուն լրջութիւնը կըս արկազրէ մեզ կարճ կապել խնդրը:

Սամուէլ Թումաճեանը վար իջեցուցին, իսկ Մկրտիչ Բնակունին փոխադրեցին շովի սենեակը, որ իբր գիւղատնտես կը ծառայէր զազանի ոստիկանութեան:

Կը մնանք երեք հոգի: Քոմիտէի իր սենեակին երեք անկիւնները մէյ մէկ թիկնաթոռ ցոյց տալով մեզ կը խնդրէ որ նստինք և պատասխանենք իր հարցումներուն: Կը նստինք:

— Իսկիկ, կը դիմէ Ներսէս Զաքարեանին:

— Կէտիկ փաշայի Հայոց վարժարանի տնօրէն և Պատրիարքարանի Բաղաճական ժողովոյ անդամ Ներսէս Զաքարեան:

— Ափերիս, կը յարէ քոմիտէի ժողովով, չտրհակալ եմ որ ձեր ինքնութիւնն ստուգելու համար քանի մը հարցում ընելու պէտք չընդունուի մէկ անդամէն կը շարէք ձեր տիտղոսները... բաւական փորձառու կ'երեւիք:

— Սի՞գ նեմի սինիկ, կը դառնայ ինձ:

— Զրադումով խմբագիր եմ, անունս Հմայեակ Արամեանց:

— Ո՞ր թերթը կը խմբագրէք:

— Կոնստանտնուպոլիսի Քոմիտէի և Գիւղատնտես հանդէսը:

— Շատ բարի, Կոնստանտինոպոլիսի համայնար, որովհետեւ քաղաքականութեամբ չեմ գրադիր, բայց Գիւղատնտեսի մասին կը խօսակցինք: Ես Մակեդոնացի եմ և գիւղատնտեսութեան հետեւած եմ, ամաքոր մըն եմ, յուսամ թէ խօսակցութեան յարմար նիւթ մը կըլլայ, որուն միւր միւս էֆէնտիներն ալ մասնակցելով թէ ձանձրոյթը կը փարատի և թէ մանաւանդ... իրարու հետ չ'խօսելու պայմանն ալ այսպիսով կը սրբադրուի:

Ստեփան Դանիէլեանի ինքնութիւնը կանխաւ ստուգած ըլլալով, քոմիտէի ծանօթացնելու ձև մը կ'առնէ, բայց առանց անունն արտասանելու կը դիմէ մեզ:

— Կարծեմ ներկայացունելու պէտք չ'կայ. էֆէնտին ձեզմէն անշուշտ կը ձանձաք դիրար:

— Գողթաքէր խանի մէջ վարպետ դերձակ մըն է Ստեփան էֆէնտին, կը պատասխանեմ, դո՛ւ պիտի մնաք ձեր հաղուսաներն իրեն չ'ինել տալով:

— Հաճութեամբ... բայց, Զաքարեան էֆէնտին, կը տեսնեմ որ շարաչար կը դործածէք թոյլտուութիւնս, աչքով ինչ ըսել կուզէք կազմութեան:

Ու յոնքերը պատելով սպանական դիրք մը առաւ մեր դուար-թախօս քոմիտէի:

Երեւոյ Զաքարեան զգաց վայկեանին լրջութիւնը և փութաց չքմեղացնել ինքզինքը, երգուելով թէ գիւղատնտես աշխարհ մը ձգած էր:

Քոմիտէի յատուցած դէպի Միւսթիկիք նայող պատուհանները և վարագոյրները վար քաշեց: Հասկցած էր խորամանկ պաշտօնեան: Հանդիպակաց սենեակներուն մէջ վար դրուած ընկերներ, մեզ տեսած ըլլալով, ուժգին փռնոցով ուշադրութիւնս կը հրաւիրէին...

Զաքարեան իր աշխարհով ինձ կը հասկցնէր թէ միայն մենք չէինք ծուղակին մէջ:

Քոմիտէի այս կարգադրութեամբ չբաւականալով, հրամայեց դուռն սպասող ոստիկանին ոտքէ գլուխ խուզարկել մեզ: Միայն դրա մապանակներս վերադարձուեցան, պարունակութիւնն իմանալէ յետոյ, մնացեալ ինչ որ ունէինք (թուղթ, նոթատետր, զմեռի, նոյնիսկ բամապեղն) առանձին պահարարներու մէջ ներփակեցին, կնքաւճակով նալինքը և անունս վրան նշանակելով դրին արկղի մը մէջ:

Կը կռահենք որ «գործ պիտի ունենանք»:

Շատ չանցած ուրիշ քոմիտէ մըն ալ կուգայ, վայելչօրէն հապուած, բարեկազմ և համակրելի գիւղատնտես երիտասարդ մ'է:

Բազմաթիվ արտաթիւք կը բարեւէ, անուննիս կը սորվի և կը փութայ ապահովցնել, թէ անհանգիստ ըլլալու պատճառ մը չունինք, որովհետեւ նորին վսեմութիւնը քանի մը հարցումներ ունի ընելիք, որմէ յետոյ հաւանօրէն պիտի արձակուինք:

Նորեկը ներդրութիւն կը խնդրէ, ճափքը հանելով կը կախէ և խորհուրդ կուտայ որ մենք ալ թեթեւանք, ինչու որ սաստիկ տաք է: Ապա պատահաններուն վարագոյրներն ալ բանալով, սահանին թաղարը կը մաքրէ ըսելով.

— Ամեն մարդ նախասիրութիւն մ'ունի, ոմանք գեղեցիկ կիները կը սիրեն, ոմանք զրամբ... Նո ալ ծաղկի սիրահար եմ, սա սահանին բիրաւոր թերթիկները համրել կը նախընտրէի, քան հարցաքննել խումբ մը մարդիկ սա դէմի զախալներուն պէս, որոնց զաղափարները մէյմէկ առեղծաւածներ են...

Ծաղկատէր ոտակաւապետը մատով ցոյց կուտայ տասնեակ մը սենեակներ, որոնց պատահաններէն կերկին մեր ականաւոր ընկերներուն գլուխները:

Հոն են Մուրատ, Տօթթ. Շէլալ, Արծրունի, Վահան Զէյթունցեան, Սադօ, Լեւոն Պալասանեան, Շահգիւլեան... Բիշ անդին արդեւափակուած են Տօթթ. Պէննէ, Փարամազ, Ռուբէն Կարապետեան, Մուրատ Զաքարեան, Երեմիա Մանանեան, Գասնիկ Պօյաճեան, Մըկրտիչ Մաչոյեան:

Իզմիթէն բերուած Հայրապետ Ժամկուտեան և քանի մը ուրիշ կալանաւորներ բոլորովին ուրիշ շէնքի մը մէջ վար դրուած են:

Երկու քովիները սերպերէն քանի մը բառեր կը փոխանակեն: Ռուսերէնիս օժանդակութեամբ կը հետեւիմ բառերուն, նորեկը կը յայտնէ միւսին թէ բուն յանցաւորներն ուրիշ տեղ խցարգել եղած են և թէ մենք լոկ կասկածով մը կանչուած ենք, հետեւաբար կրնան խօսակցիլ թուրքերէն լեզուով, առանց ձերբակալութեանց անդրադառնալու: Կը համաձայնին և կը յայտնեն որոշումնին: Շնորհակալութիւն կը յայտնենք և կսկսինք սրկէ-նըկէ խօսիլ:

Բայց կացութեան անստուգութիւնը և այսքան ընկերներու յանկարծ ձերբակալուելու պարագան թոյլ չ'տար մեզ կեդրոնաւոր ունէնի թի չուրջ:

Ներսէս Զաքարեան շարունակ ժամացոյցը կը նայի և կը արտնջայ, Բազմաթիւ փողովն այդ միջոցին Ղալաթիոյ խորհրդարանը նիստ ունի, օրակարգին վրայ կարեւոր խնդիրներ կան և իր ներկայութիւնն, իբր ատենադպիր, անհրաժեշտ է հոն:

Այս պարագան կը յայտնէ նորիկ քովիներին և կը խնդրէ որ իր հարցաքննութիւնը կատարուի և թոյլ արուի որ ժողովին համար:

— Իրաւունք ունիք, կը պատասխանէ քովիները, բայց կը ցանկանան որ հարցաքննելու իրաւունքը Պէտրի պէյ իրեն միայն վերապահած է:

Ճարահատեալ կը համակերպինք:

Ճաշի ժամանակ է, ոտակաւ մը կը արամազրուի մեզ ուսելիք բերել տալու: Կը ճաշենք:

Անհամբերութեան և սրահանումի մէջ կանցնենք ամբողջ օրը:

Իրիկուան դէմ մեզ կայցեկէ գաղտնի ոտակաւութեան անօրէն Օսման պէյ, վերին աստիճանի փախկանկատութեամբ հարցումներ կուղղէ մեզ և յուշատարին մէջ բաներ մը կը նօթագրէ: Ներդրութիւն կը խնդրէ՝ կամքէ անկախ պատճառներով քանի մը ժամ սպասեցնելուն համար, յայտնելով միանգամայն թէ ներքին գործոց նախարարն հրահանգ տուած է ժամ առաջ արձակել բոլոր անոնք, որոնց բարն հրահանգ տուած է ժամ առաջ արձակել պէյ ստանձին պաշտօնակց մը զրկելով հրաման կրնէ նոյնիսկ առանց հարցաքննելու արձակել Մուրատն ու Տօթթօր Շէլալը:

Ասով հանգերձ գիշերը վրայ կը հասնի և տակաւին հարցնող փնտռող չ'կայ:

Օսման պէյի մեկնելէն լստոյ կզգանք որ հսկողութիւնը կը մեղմանայ, նոյնիսկ քովիներները քանի մը վայրկեան կը բացակայեն, թէև սենեակին դուռը բաց է և դրսէն աչալուրջ ոտակաւներ խուզարկու հայտնաւորով կը հետեւին մեր բոլոր շարժումներուն:

Կը յաջողինք քանի մը հայերէն բառեր ալ փոխանակել և զիրար կը յուսադրենք, թէև տակաւին անտեղեակ բուն իրադարձութեանց:

ՅՈՒԼԻՍ 17Ի ԳԻՇԵՐԸ

Մկրտիչ Բնակունի գիշերն անցուց զիւանաւորան սենեակը, ուր գաղտնի ստիկանութեան բազմաթիւ պաշտօնեաներ անդադար ելուամուտք կը գործեն, ոճրագործներ ու կասկածելի անձեր կը բերուին, կ'արձանագրուին ու կը տարուին:

Ստեփան Դանիէլեան նախասենեակին սանդուխին քով, աթոռի մը վրայ կը մրափէ, իսկ ես եւ Զաքարեան քօմիսէրութեան սենեակը կը մնանք, մինչեւ լոյս մուկներու դէմ պայքարելու դատապարտութեամբ։ Քուն չունինք, բայց հերթապահ քօմիսէրը մասնաւոր ճիգ մը ցոյց կուտայ մեզ քնացնելու։ Յետոյ հասկցանք որ կէս զիշերը մօտ է եւ պէտք կ'ըլլայ ոչ միայն աչքերնիս գոցել, այլեւ ու մանաւանդ՝ ականջնիս չի լսելու համար այն հոգեւարտութեան ու աննկարագրելի վայնասունը որ յանկարծ սկսաւ բարձրանալ դէմի ոտովկանատան նկուղներէն...

Ոստիկաններ կայծակի արագութեամբ մեր գոնուած սենեակը խոյացան եւ բոլոր պատուհաններուն ապակիներէն ու վարագոյրները իջեցուցին։

Կանխահոգ միջոցներ էին, կարելի եղածին չափ զգալի չընելու համար ահաւոր տպաւորութիւնը, զոր անտեղիտալի կերպով կը կրէ մարդ արարածը՝ իր նմանին թողամահ ըլլալը կռահելով։

Աստուած իմ, հոն, վարը, երկրային Տարտարոսին մէջ, զարհուրելի տանջանքներու զնով «խոստովանութիւններ» կը կորուէին...

Ովքե՛ր էին այդ դժբաղդները, ի՞նչ կուզէին անոնցմէ, ի՞նչ քրատմասարսուռ խոշտամբումներու կրնային ենթարկուած ըլլալ, մարդկային ծայնին տալ կրնալու համար արտայայտութիւն մը, ճիշ մը, հոնդիւն մը, որ իսկապէս կը խուսափի ամէն նկարագրութենէ։

Համակ լսողութիւն կտրած, կը ջանանք բառ մը, վանկ մը կորզել այդ վայնասունէն, մարդկային իմացականութեան մատչելի իմաստ մը որսալ այդ օգնութեան սրտակեղեք կոչերէն։ Սնօգուտ։ Կըզգանք որ սրտերնիս դադրած է բաբախել եւ յորդ արտասուքն ինքնաբերաբար կը ցայտէ աղբերակունքէն։ Գերմարդկային ճիգերով կ'աշխատինք անդուսպ հեկեկանքը խեղդել կոկորդիլոս մէջ։

Եւ այս սոսկալի հոգեկան մրկումը ժամեր կը տեւէ, մինչեւ արշալոյս, երբ հետզհետէ հեւասպառ կը մարի զոհերուն ծայր եղերական թրթռացումներով։

Տաղանդաւոր վիպագիրներ մարդուն գազանային ընդունակութիւններն ի յայտ բերած են, թափ տալով իրենց ամենալաւ երեւակայութեան, բայց անոնց ընթերցումը անզօր է, անկարող է ներշնչել մեզ այն սարսափն ու սարսուռը, ինչ որ կը համակէ մեր էութիւնն ի լուր հաւատաքննական խոստովանութեան։

Յետոյ մենք ալ ճաշակեցինք այդ դառնութիւնը՝ մենք եւս հարկադրուեցանք փնտռել ստոյգ մահը, մարդկօրէն անհանդուրժելի

վայրկեաններ ապրելով։ Եւ սակայն կը խոստովանիմ թէ իմ մօրթին վրայ կրօած ամէնէն խուժուժ կոտորանքներն աւելի դիւրաւ կրնան անհետիլ, քան այն դժնդակ դրօշմը զոր կը քանդակէ մերձաւորին լեղապատառ ճիւղ մեր լկուած երեւակայութեան վրայ։

Սյն օրէն ի վեր անցեր են չորս տարիներ — լի՛ սպանիչ դառնութեամբ ու աւճաւ իրքներով, — եւ սակայն 1914 Յուլիս 17 ի գեշերը, անոր վերջին մէկ քանի ժամերու ապաւորութիւնը գեհնեական կօշմարի մը պէս կը ծանրանայ, կը ճնշէ՝ յիշողութեամբ վրայ։

Եւ տակաւին չգիտնալով — մինչեւ այսօր ալ, — թէ որոնք էին այդ զիշերուն դժբաղդ զոհերը։

ՁԵՐԲԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԿԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒՅԻՆ

Փարամազի և Ռուբէն Կարապետեանի վրայ խուզարկուելով, տատկանութեան ձեռքը կ'անցնին գրպանի յուշատետրերը, որոնց մէջ՝ Պոլիս և դաւառները բնակող բազմաթիւ անձանց անուններն ու հասցէները կը գտնուին։

Ձերբակալութիւնները չարունակուեցան և խուզարկութեամբ դրաւուած մեծաքանակ չրջարեւակներ, նամակներ, Բէօթէնձէի ժողովին որոշումները, հին Ծրագիր, պրօշիւրներ ու պատկերներ՝ մասնափորձի խնդրին կը միացնեն նաեւ դաւադրական (իլլէկալ) դործութիւնն ու փարիզի Շէրիֆ փաշային հետ յարաբերութեան մանելով, իբր թէ, օտմ. կառավարութեան դէմ չարժեքու ծանր ամբաստանութիւնները։

Ընհանուր ձերբակալուածներու թիւը կը հասնի 120ի, որոնցմէ չափեր երկար բարակ հարցաքննութիւններէ ու ժամանակ մը ոտալիւնատունը կտմ Պատերազմական Ստեանի բանտը վար դրուելէ ետք կանաւունը կտմ Պատերազմական Ստեանի բանտը վար դրուելէ (մեկնը մուսաֆէսէ) արձակուեցան, ոմանք անպարտութեան նախալծուով (մեկնը մուսաֆէսէ) և ոմանք ալ աղբիցի միջնորդութեանց կտմ կաշառքի չնորհիւ։

Յիշենք ասանցմէ Տէկ քանին։

1. ԿԱՐԱՊԵՏ ՓԱՌՈՒԿԵԱՆ, որ Նիկոմիդիոյ, Պարտիզակի և Ատաբաղարի Ս. Դ. Հնչակեան Մասնաճիւղերուն կողմէ պաշտօնապէս պատգամաւոր ընտրուելով Բէօթէնձէ գացած, ժողովին մասնակցած, որոշումներուն ներքեւ ստորագրած և ժողովը փակուելէ յետոյ վերադարձած էր իր ընտրական շրջանակը։ Այս մանրամասնութիւնները կառավարութեան յայտնի ըլլալով հանդերձ, քանի որ թէ՛ մասնիչ Արշաւիր Սահակեան ժողովին ամբողջ արձանագրութիւնը յանձնած էր

կառավարութեան, թէ՛ ձերբակալութեան քովէն գտնուած էր նոյն բանը և Կ. Փաթուկեանի ստորագրութիւնը մէջտեղն էր, և թէ՛ մանաւանդ ինքը Կ. Փաթուկեան հարցաքննութեան պահուն խոստովանած էր ամեն բան:

Այս բոլորով հանդերձ, կ'ըսենք, Կարապետ Փաթուկեան կրցաւ ազատիլ Պատերազմական Ատեանին բանտէն:

ՓԱԿԱԳԾԻ ՄԷՁ

Այս տողերը մասնաւոր ուշադրութեանը կը յանձնենք բոլոր անոնց, որոնք շարունակ կը հարցնեն թէ Հմայեակ Արամեանց ինչպէս կրցաւ անպատիժ ազատիլ Պատերազմական Ատեանէն: Այս հարցը զնոյ ազգասէր իմաստունները զոնէ հասկնային թէ ինչ ահագին տարբերութիւն կար, Կուսակցութենէ՛ և բունիակ Բէօսթէնէ՛ ժողովին որոշումով արտաքսուած Հմայեակ Արամեանցի մը և նոյն դաւադրական ժողովին իբր Պատգամաւոր մասնակցիւմ որոշումները քուէարկող Կարապետ Փաթուկեանին միջեւ: Զարմանալի չէ՞ որ Պատգամաւոր Փաթուկեանի ազատ արձակուիլը խնդրոյ նիւթ չընողներ առեղծուածային կը զտնեն Արամեանցի արձակումը ու այն ալ երկար ամիսներ Պատերազմական Ատեանի բանտին մէջ չարաչար տառապելէ յետոյ:

Կարգ մը վայրերան չարախօսներ, կարծես, ցաւ կզգան որ նախկին Պատրիարք Դուրեան և Արշարունի Արազանները անպատիժ մնացին, մինչև անոնց հողաթափը չարժող տէր—պնպաներ ու վարդապետներ քշուեցան, տանջուեցան, սեպան...:

Անոնք ցաւ կզգան որ մեր գրական գործիչներէն Գէորգ Մեսրոպ, Տիգրան Զաւէն, Զիֆթէ Սարաֆ, Տէր Անդրէասեան, Թօշիկեան, Հ. Ս. Ղազիկեան, Ալպոյանեան... ողջ և Պոլիս մնացին:

Անոնք ցաւ կզգան որ յայտնի ազգային երեսփոխաններ, իրաւաբաններ, բժիշկներ, վաճառականներ ու տպագրիչներ կրցան ո՛րեւէ կերպով օժիքնին ազատել ու ողջ մնալ...

Անոնք ցաւ կզգան որ մեր ականաւոր կրթական պաշտօնեաներ և նախկին յեղափոխական ուսանողներ Արարիոյ անապատները չի ներկեցին իրենց արքնով...:

Անոնք ցաւ կզգան որ կարգ մը յայտնի ազատականներ — օրինակ Շաւարշ Միսաքեանի նման երիտասարդներ, ամենաբուռն հետապնդութեան զնով ձեռք անցնելէ ու կախաղանի վճիռ տուող

Պատերազմական Ատեանի բովէն անցնելէ յետոյ, փոխան մահուան դատաւարտուելու բանտի վճիռ կերան ու... ողջ մնացին:

Մեր ազգային նկարագրին սոյն արատը ցաւով ստորագծելէ յետոյ, կը զոցենք այս փակագիծը:

Արդ, Կարապետ Փաթուկեան ազատեցաւ պատերազմական ստեանէն, դաւադրական գործին մէջ իր մեղսակցութիւնն ապացուցուելով հանդերձ: Բայց ի՞նչ կերպով ազատեցաւ, մատնութիւն ըրաւ, երբէք: Ընկերները բերան տուաւ. քաւ լիցի: Խղճին գէժ դո՛ւրձ մը կատարեց. բնաւ:

Հապա՞: — Իր պարագաները հազարապետ Ալի պէյի մը միջոցաւ ձեռք առին Լնդէր փաշայի թիկնապահը և զրաչարապետ Սարգիս Թաշահան ալ ձերիսի հաւաստի տնօրէն Գանտիլիարեանկ Անմէտ պէյի միջոցաւ միջնորդեց վերջինիս աներօրդի և Պատերազմական Ատեանի անդամ հարկաւորապետ Վէհալի պէյի մօտ և 2 սուկ ալ (միա՛յն երկու սուկի) ներքին պաշտօնէին ձեռքը դնելով «Մահապարտ» Կարապետ Փաթուկեանը ազատեցին Պատերազմական Ատեանի բանտէն:

Կը տեսնէ՞ք որչափ կարծ ու պարզ է այս պատմութիւնը, որուն բոլոր դերակատարները այսօր ողջ են և Պոլիս կը գտնուին:

2. ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԺԱՄԵԿՈՉԵԱՆ. Ասիկա պատմական երիտասարդ մէկը, Լոռագուն ու անխոնջ Հնչակեան մը, որ իր Մանաճիւղին ջիւղը ու պատիւն էր միանգամայն: Տարիներէ ի վեր հրապարակի վրայ գործած էր անանկ յանդիմութեամբ ու անկերպապաշտութեամբ, որ կառավարութիւնն ալ, Թուրքն ալ, Հայն ալ, Յոյնն ալ՝ յանձին Հայրապետի կը ձանձնային կառ կարմիր յեղափոխական մը:

Ոստիկանութիւնը Տօքթ. Պէննէի քովէն գտած էր, ի մէջ այլոց, Փարիզէն գրուած նամակ մը, ուր զբոսէր թէ Պոլսոյ մէջ «Թ. Ի. Գործին» համար ծախսուելիք գումարը պիտի դանձուի Հայրապետ Ժամկոչի հանդէս: Եւ ասոր նման ուրիշ ծանրակշիռ վաւերաթղթեր, որոնք Հայրապետի... բազմ կրնային վճռել:

Ասով հանդերձ Հայրապետի պարագաները կրցան աշատել զինքը ստոյգ մահուանէ: Այսօր Հայրապետ Ժամկոչեան — առանց վատ մը ըլլալու — ողջ առողջ է ու կը գտնուի Զմիւսնիոյ մէջ, իր գործին Գլուխը:

3. ՍԱՄՈՒԷԼ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ. անդամ Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնական Վարիչ Մարմնի, քանիցս ձերբակալուելէ, աշտարակէ, Պոլիս դարձուելով Պատերազմական Ատեանի բանտը նկատուելէ յետոյ... կրցաւ ազատիլ և Պոլիս մնալ անվտանգ:

4. ԳԱՌՆԻԿ ՊՈՅՏԱՆԵԱՆ. Հնչակեան երիտասարդ մը, որուն համակները բռնուած էին և ապացուցուած էր որ Թալէաթ պէյի մահա-

փորձին գործօն մասնակիցներէն էր: Տարիի մը չափ Պատերազմական Ատեանի բանար մնալէ յետոյ, կինը կը յաջողի Տիվրիկցիի մը միջոցաւ 25 ոսկիրով Գառնիկն աղատել: Գառնիկ կնիքադրելով թէ Պատերազմական Ատեանի նախագահութեան ուղղած աղերսագրին բերմամբ աղատած է, տուն հասնելուն՝ հոն իրեն սոցատող Տիվրիկցիի միջնորդին պահանջած 25 ոսկի փրկանքը տալ չ'ուզեր: Քանի մ'օրէն Գառնիկ վերադարձուեցաւ Պատերազմական Ատեան, ուր այս անգամ դատուեցաւ ու մահուան դատապարտուելով կախաղան բարձրացաւ...

5. ԳԱԳԻԿ ՕԶԱՆԵԱՆ. Հնչակեան կուսակցութեան էն կարկառուն դէմքերէն մին, որ Բէօսթէնէի ժողովին մէջ արտասահմանի դաւադրական կեդրոնին փութանդամ ընտրուած էր: Պատերազմական Ատեանը՝ նկատողութեան առնելով Օզանեանի կողմէ «կոհակ»ի խմբագրութեան գրած մէկ նամակը, որով կը բողոքէր ու զայրոյթով կը մերժէր Բէօսթէնէի ժողովին իր մասին տուած որոշումը, ի բացակայութեան Օզանեանը գերծ հռչակեց ամեն սպասախանատուութիւնէ:

6. ԳՐԻԳՈՐ ԵՂԻԿԵԱՆ. Հնչակեան վաղիմի եւ ականաւոր գործիչ, որ Բէօսթէնէի ժողովին կողմէ ընտրուած էր անդամ Պոլսոյ դաւադիր կեդրոնին, եւ որ սակայն բողոքելով մերժած էր: Սա եւս ի բացակայութեան անսպասելի հռչակուեցաւ:

7. ԱՐԾՐՈՒՆԻ-ՅԱԿՈԲ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ. Հնչակեան աչքառու գործիչներէն, որ նոյնպէս Բէօսթէնէի ժողովին կողմէ ընտրուած էր անդամ դաւադիր կեդրոնին: Այս պաշտօնը մերժած ըլլալով ի բացակայութեան արդարացաւ:

Դատելու եւ տրամաբանելու կարող անձինք այսչափով ալ կրնան համոզուիլ թէ Բէօսթէնէի ժողովին եւ թալէաթ պէյի մահափորձին հետ առնչութիւն չունեցող Հնչակեաններ կ'արդարացուէին, բաւական է որ ինքզինքնին պաշտպանելու եւ իրենց անմեղութիւնը փաստելու կարող ըլլային:

Ազգին անաչառ եւ լրջամիտ անդամներուն այս կերպ համոզումէն յետոյ, այլեւս արժէքէ զուրկ կը մնան սնամէջ բարբառնաքնները բոլոր անոնց, որոնք կուսակցական հակառակութիւնէ, կամ «խնամֆա»ի հաշիւներէ եւ կամ անձնական սխալալուծիւնէ գրգռալ կը ձգնին ամեն գնով արատաւորել դիմացինը: Ասանկներ հրապարակի վրայ իրենց շահատակութիւնները յաւերժացնելու համար կարող ուժեր ապաւելգէն նեղացնելու մարմաջն ունին: Նայն բանը Օրմանեան Ս.ի չըրնա միթէ: Պակաս հալածուեցան մեր մէջ ապրող բոլոր Մեծ Դէմքերը, որոնք այսօր պաշտամունքի առարկայ են: Ամբոխային տրամաբանութիւն, որ սակայն անշուշտ տեղի պիտի տայ առողջ մտածման եւ Արդարութեան շեշտին: Իրենց խղճին վրայ բեռ չունեցողներ կրնան ապահով ըլլալ ձգտարտութեան Յաղթանակին... Իթիհատէն հալածուողներ քիչ մ'ալ «ազգէն» հալածուին. հոգ չէ:

Անշուշտ ցաւալի է, որ երեկի խլուրդները, անդրջնհեղեղեան կեանքի մէջ տապալտկողները այսօր մեր միջավայրը վերածեր են Արշակաւանի մը, ուր յանուն ազգի «կը գործեն» ի ձայն փողոյ եւ թմբկի:

Այսպէսներուն համար էր փրկական վայրը՝ «2»ի զմիտուիս հումեն եւ զուղօս կլանեն...»:

Հսկաններու գաճաճ սերունդնի՞րը, որ շատ ազգասէր ըլլանուն՝ թալէաթ, ինքէր եւ ընկ. արհաւիրքէն ազատ մնացին որպէս Սեւ սիրտ Բուեր Հայութեան Աւերակներուն... Անպատասխանատու ամբօր, անողնահար լրագրութիւն եւ անհակակշիռ դանձում-մոխուսներ երբեակ փտախոններն են այսօրուան մեր ազգային իրականութեան, անշուշտ, ցնոր տնօրինութիւն:

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0197286

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0197285

ՀՀ Ազգային գրադարան

